

היווצרות יחסי
ישראל-ברזיל
באספקלריה חלוצית:
בין דיפלומטיה לקיבוץ

מאיר חזן

היווצרות יחסי ישראל-ברזיל באספקלריה חלוצית: בין דיפלומטיה לקיבוץ

'הייתי זקוק למהפכה, לחלום'

(דוד פרלוב, 'יומן', פרק 6, 1983)

א. מברוא

בחדש מאי 1953 ביקר שר החוץ הישראלי משה שרת בברזיל. בדיווח שמסר בממשלה עם שובו מסוירו בדרום אמריקה, סיפר שרת כי בנאומו בארוחת הצהריים הרשמית והחגיגית שהתקיימה לכבודו בריו דה ז'ניירו, הוא העלה על נס כמה דברים שעושים באופן דומה בברזיל וכישראל: בברזיל מקימים מפעל התיישבותי – גם בישראל מקימים מפעל התיישבותי; 'שם הם חלוצים – גם אנו חלוצים; הם מדינה מוקפת מדינות אחיות, אבל לא בנות אותו עם – גם אנו כך'; ברזיל מדינה המורכבת מאנשים שבאו מתרבויות מגוונות, גם ישראל כך. שרת העיר כי למחרת זכה הנאום לדברי שבח בעיתון ברזילאי, ומחבר המאמר ציין שזו הייתה השוואה מקורית, אם כי מתמיהה קצת, משום ששר החוץ הישראלי לא עמד על הדבר המבדיל 'בינינו', הברזילאים, לכינם: 'הם', בישראל, 'הופכים מדבר לגן פורח, ואנו הופכים גן פורח למדבר'.¹

בשער המאמר:
קיבוץ ברור-חיל
(1956)
צילום: פריץ שלזינגר;
באדיבות ארכיון קק"ל

אין צורך לאמץ את הניתוח המנגח והלעגני של העיתונאי, וגם לא את ההתנשאות המיותרת והסטראוטיפית שהציג שרת לפני עמיתיו לממשלה במסווה של אנקדוטה מחויכת – הוא הוסיף באותה הזדמנות כמה מילות בוז על 'העצלנות הברזילאית הנודעת' בעבודה חקלאית² – כדי להתמקד במה שנתפס כאחד הנושאים המרכזיים על סדר יומה של ישראל בתקופה הנדונה: ההתיישבות בספר ובמיוחד באזור הנגב. לאור זאת מוצג במאמר שלפנינו דיון דו-ממדי שייבחן בו תהליך התגבשות קיבוץ ברור-חיל כנקודת יישוב באזור שער הנגב שהתרכזו בה עולי תנועת הנוער הציונית-חלוצית 'דרור' מברזיל בשנות החמישים של המאה העשרים, על רקע ראשית התקמות יחסייה הדיפלומטיים של ישראל עם ברזיל. הדגש בתחום המדיני יוענק לזווית הישראלית, ואילו ההתרחשויות הנוגעות לברור-חיל יעוגנו בשתי נקודות מבט: זו של הצעירים החלוצים שהתארגנו לקראת עלייתם ארצה וזו של השליחים התנועתיים שעסקו בעלייה מברזיל במסגרת תנועת 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'. בחרתי למקד את העיון בברור-חיל מפני שהקיבוץ הפך עד מהרה לגורם מרכזי המסמל, מבטא ומשקף את הזיקה והקשר הרצופים שבין ברזיל לישראל מן הפרספקטיבה הברזילאית – היהודית והלא-יהודית – והישראלית גם יחד.³

1 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 17 במאי 1953, אה"מ. שרת נאם לפני נציגי אגודת העיתונאים הברזילאית ב-4 במאי 1953, בנוכחות אישים בכירים ממשרד החוץ הברזילאי, ובהם אוסולדו ארנייה, השגריר הברזילאי באר"ם שניהל את ישיבת עצרת האו"ם הנודעת ב-29 בנובמבר 1947. לנאומו של שרת ולתכנית ביקורו בברזיל ראו: אה"מ, חצ-239/6.

2 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל (שם).

3 ראו: S. Friesel, *Bror Chail: História do Movimento e do Kibutz Brasileiros*, Jerusalem 1956; A. Milgram (ed.), *Fragments de Memórias*, Rio de Janeiro 2010

קבלת הפנים
למשה שרת
ורעייתו ציפורה
בסאו פאולו,
מאי 1953
(באדיבות העמותה
למורשת משה שרת)

השאלה שתיבחן כאן היא מה אפשר ללמוד ולהסיק מהתבוננות על הוויית הממלכתית והציונית של ישראל בשחר עצמאותה באמצעות הסטת המבט ההיסטורי מן המרכז הריבוני אל צירוף פריפריאלי שאינו מנותק ממרכזי הכוח הבולטים, אלא מצוי בשיג ושיח עמם ממקומו המשני ביסודו. צירוף זה כולל תנועת נוער מינורית במציאות הישראלית, תנועה קיבוצית מעורבת בזירה הפוליטית פחות מהתנועות האחרות, ארץ הגירה מרוחקת ונטולת שורשים במה שהתרחש בארץ בימי היישוב, התיישבות באזור המצוי בשולי התודעה הציונית, ויצירת קשרים דיפלומטיים עם מדינה שנתפסה כבלתי חיונית להבטחת קיומה של ישראל הצעירה. ההנחה הסמויה של בחינה במתכונת האמורה היא שדיון המתמקד במה שנתפס במוצהר כפריפריאלי, עשוי לתרום להבנת מרכיבים שונים בתמונה הכוללת של ישראל בראשית ימיה, ושבלעדי עיסוק ביסודות אלה מוחמצים קווים רכי חשיבות בהבנת דמותו ואופיו של המרקם שהתגבש בתהליך הבניית האומה החדשה.

הסוגיות שייבחנו הן נדבך בכתיבה ההיסטורית על יחסי ישראל-ברזיל ועל היהודים שהיגרו מברזיל לישראל במחצית השנייה של המאה העשרים. המחקר בנושאים הללו מצוי בשלביו הראשונים. הנושאים שיידונו משיקים למעגלי מחקר הנוגעים להיסטוריה של המיעוט היהודי שנמנה עם המיעוטים בעולם הלטינו-אמריקני, לאופן שבו נתפסו הציונות וישראל בתפוצות, לקורותיהן של

הגירת יהודי דרום אמריקה לישראל וקליטתם בה ולתולדות הקיבוץ.⁴ במאמר מפתח שכתב בשנת 1971 משה קיטרון, שהיה מבכירי מומחי הממסד הישראלי בנושא דרום אמריקה, הוא ציין כי עולי אמריקה הלטינית לא זכו לשימת לב מספקת, וכי הדבר ניכר אפילו בתחומי ההומור והסרקזם – המעידים בהווה הישראלית על מידה הולמת של התייחסות למי שבאו זה מקרוב – אולי למעט חיך נלבב הנפרש למשמע היגיום המתנגן. קיטרון הדגיש זאת לאור העובדה שעד אותה עת עלו ארצה כ-37,000 יהודים מדרום אמריקה לעומת כ-25,000–30,000 יהודים שעלו מצפון אמריקה. על פי חישוביו, ביחס לגודל האוכלוסייה היהודית תרמה אמריקה הלטינית לעלייה לפחות פי אחד-עשר עולים משתרמה צפון אמריקה. בעידן שההגמוניה של תנועת העבודה עדיין נמצאה בו בשיאה, הוסיף קיטרון כי עולי דרום אמריקה סייעו להגדלת אוכלוסיית ההתיישבות הקיבוצית לאין ערוך יותר מאשר כל העלייה מארצות המערב מאז קום המדינה.⁵ דבריו לא בהכרח עשו צדק עם יהדות צפון אמריקה, אך באשר ליהדות דרום אמריקה הם תקפים ונכוחים גם בימינו, ומשמשים כמסד לעיוני. הפרוידיזציה של הדיון המובא להלן, משלהי שנות הארבעים עד המחצית השנייה של שנות החמישים, דומה במידה מסוימת לפרוידיזציה של ההיסטוריון נחמן פלבל. הוא זיהה את השנים 1945–1957 כאחת מתקופות המשנה בקורותיה של יהדות ברזיל, אף שייחודה של תקופה זו במחקרו – פרט להקמת מדינת ישראל – עניינו הגירה של יהודים לברזיל (ממצרים ומהונגריה) ולא ממנה לישראל כפי שיעשה כאן.⁶ הכתיבה ההיסטורית על יהודי ברזיל במאה העשרים מצויה בתהליך התרחבות מתמיד, והיא עוסקת במקביל בשלוש קבוצות יהודים: באלה שנקלטו בברזיל, באלה שחיו בה ובאלה שעלו ממנה לישראל. ג'פרי לסר הצביע על הגירת היהודים לברזיל ועל סבך המגעים הדיפלומטיים שאפשרו אותה בתקופה שבין מלחמות העולם, כעל תופעות יסוד בהבנת השניות שקיימת כלפי הקהילה היהודית בברזיל בזמננו. ניכרים בשניות זו יסודות אנטישמיים חבויים וחולפים לצד יחס חם ומקרב, שנובע מן האופי והאקלים התרבותיים הברזילאיים וכן מאינטרס מובנה בפוליטיקה הברזילאית להצטייר באור חיובי לעיני העולם.⁷ ככוונתי לאמץ חלק מדפוס הדיון המחקרי שהציע לסר, אם כי במגמה שונה – לבחון את ההגירה מברזיל לישראל, שהשיקה מבחינה כרונולוגית להירקמות היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות. ההגירה מברזיל לישראל חזקה את הקשרים הדיפלומטיים, וסביר להניח כי המגעים בין שתי המדינות ברמה הממשלתית, שעסקו בעניינים בין-לאומיים, כלכליים וכדומה, סייעו במישרין ובעקיפין למניעת הכבדה ממסדית על

4 לשלושת ההקשרים הראשונים ראו: D.L. Herman, *The Latin-American Community of Israel*, New York 1984; R. Rein, 'Waning Essentialism: Latin American Jewish Studies in Israel', J. Bokser-Liwerant et al. (eds.), *Identities in an Era of Globalization and Multiculturalism: Latin America in the Jewish World*, Leiden & Boston 2008, pp. 120–121; M. Klein, *Kosher Feijoada and other Paradoxes of Jewish Life in Sao Paulo*, Gainesville 2012 המקביל בכתיבה במונחים אמריקה הלטינית ודרום אמריקה אופייני לשיח בן הזמן בנושא, ועל אף השוני בין המונחים הגאוגרפיים הללו, בחרתי לצורכי המאמר הנוכחי להיצמד למתכונת זו.

5 מ' קיטרון, 'עולי אמריקה הלטינית בישראל: תהליכים, שלבים ובעיות', גשר, 17, 3–4 [69–68] (תשל"ב), עמ' 236–237.

6 N. Falbel, 'A Propósito da Periodização da História dos Judeus no Brasil', *Judeus no Brasil: Estudos e Notas*, São Paulo 2008, p. 27

7 ג' לסר, ברזיל והשאלה היהודית: הגירה, דיפלומטיה ודעות קדומות, תרגמה א' ברזיל, תל-אביב תשנ"ח. ראו גם: K. Grinberg (ed.), *Os Judeus no Brasil: Inquisição, Imigração e Identidade*, Rio de Janeiro 2005

הגירה לישראל. בהתבוננות בתופעת ההגירה יושם דגש על בחינתה בהקשרם של חברי תנועת הנוער ששמו פעמיהם לקיבוץ.

בחקר ההיסטוריה של הקיבוץ בתקופת המדינה רווחת המגמה לסמן את הקמת ישראל כקו שבר בקורותיה של צורת התיישבות זו, שהייתה אולי המקורית, המהפכנית והכלל-אנושית שבתרומותיה האוניוורסליות של הציונות במאה העשרים. מגמה זו, המבכרת להתמקד בדגניה ובעין-חרוד, ב'שומר הצעיר' וב'מחנות העולים', ב'קיבוץ המאוחד' וב'קיבוץ הארצי', ביצחק טבנקין ובמאיר יערי (אין חולק שמדובר בקיבוצים, בתנועות וכאישים הדומיננטיים בזירה הקיבוצית מבחינת מעמדם והשפעתם), משתקפת למשל בכותרות שהעניק בכיר ההיסטוריונים של הקיבוץ, הנרי ניר, לפרקי ספרו על תולדות התנועה הקיבוצית הדנים בעשור הראשון שלאחר קום המדינה: 'קץ החלוציות?' ו'פוליטיקה ומשבר'.⁸ כותרות אלה מביעות את אוירת ההתכנסות פנימה על חשבון גילויי יצירתיות וחדשנות חברתית, את התסכול מהתמורות הקונקרטיים והסמליות באתוס הדומיננטי ואת ההידחקות אל שולי העילית, שהשתלטו על חיי הקיבוץ באותה תקופה. כפי שציין ההיסטוריון יעקב שביט, תודעת שקיעה ופסימיזם תרבותי נוכח 'שטפון ההגירה' וההטרונות 'משוללת הערכים או "הערכיות"', הייתה בעקבות קום המדינה נחלת השיח הציבורי שפשט בקרב רבים מוותיקי הארץ.⁹ הדבר ניכר במיוחד בחוגי ההתיישבות העובדת.

עם זאת טענתי היא שהתמקדות דיסציפלינת חקר הקיבוץ בנהייה אחר תחושת המשבר וראייתו כחזות הכול, גורמות להחמצת ממד מרכזי בקורות הקיבוץ; ממד שבלעדיו חסר מרכיב רב חשיבות בהבנת ערכו ומקומו של הקיבוץ בראשית ימיה של מדינת ישראל וכנושאה המייצג של הבשורה הלאומית בעם היהודי. אמנם בחיים הקיבוציים גברה אז הנטייה לשיפור רמת החיים, לשימור המסגרת הכלל-תנועתית של ערבות הדדית, להתכנסות פנימה ולהעברת 'מרכז הכובד של הקיבוץ אל ייעודו החברתי כגרעין של חברת העתיד',¹⁰ אך אלה ממצים את המציאות ששררה רק בחלק נכבד מן הקיבוצים. הסוציולוג הבולט בחקר הקיבוץ, אליעזר בן-רפאל, עמד על המתאם שהלך ונוצר בשנות החמישים בין תהליכי הצמיחה בעושר החומרי של הקיבוץ לבין השחיקה ההדרגתית ביוקרתו החברתית ובתפקידו הלאומי כאוונגרד מהפכני-חלוצי.¹¹ אולם באותם הימים ממש נבטו, צמחו והתפתחו בפריפריה הצעירה והמבשילה בהדרגה של החיים הקיבוצים גם קיבוצים שעיקר הדגש הוענק בהם לחלוציות, להקרבה, להסתפקות במועט ולהסתופפות בחיק החיים הרעיוניים האידאליים. ארבעת מרכיבים אלה, שזכו מכבר למעין 'קדושה' בחברה הקיבוצית, הועם זיוום קמעה קמעה באותה עת בקיבוצים הוותיקים והמבוססים ובעיני חלק משמעותי מבכירי הפעילים והמנהיגים של הקיבוץ.

8 ה' ניר, רק שביל כבשו רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית, תרגם ע' לוטם, ירושלים תשס"ח, עמ' 422-468.

9 'שביט, 'משחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים: עיון בביקורת על "המדינה הבן-גוריונית"', עיונים בתקומת ישראל, 2 (תשנ"ב), עמ' 64, 70; ש"ג אייזנשטרט, הציוויליזציה היהודית: הניסיון ההיסטורי היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית, קריית שדה-בוקר תשס"ג, עמ' 235-237.

10 א' שפירא, 'הקיבוץ והמדינה', עיונים בתקומת ישראל, 20 (תש"ע), עמ' 195-199; זאב צחור, עיצוב הישראליות, תל-אביב תשס"ז, עמ' 107-112.

11 E. Ben-Rafael, 'The Kibbutz in the 1950s: A Transformation in Identity', S.I. Troen & N. Lucas (eds.), *Israel: The First Decade of Independence*, New York 1995, pp. 269-272

אוכלוסיית הקיבוץ גדלה בשנים 1948–1958 מ-49,140 נפשות ל-78,634 נפשות, גידול צנוע יחסית להיקף ההגירה לישראל באותו עשור (אוכלוסיית המדינה גדלה מכ-650,000 נפשות לכ-2 מיליון נפשות), אבל לא כך היה מבחינת מספר הקיבוצים. בתקופה הנדונה נוספו על כ-125 הקיבוצים הקיימים 106 קיבוצים חדשים, למעלה ממחציתם בשנה הראשונה לקיומה של המדינה.¹² הפריפריה הקיבוצית החדשה והצעירה האמורה הזינה והפרתה במגוון אופנים את הקיבוץ, ושימשה בו כגורם מתסיס ומאתגר. בעוד ששלהבת החלוציות דעכה בחלק ניכר מן הקיבוצים הוותיקים והמפותחים יחסית, השתלבה ולהטה אש החלוציות במפלסים ובגוש, בכפר-סאלד ובכיסופים, בלהבות-חביבה ובאור-הנר (ובקיבוצים נוספים, אך אלה נזכרו בין היתר בזכות שמם). לדעתי חלומותיהם הערכיים של החברים בקיבוצי הפריפריה הנזכרים ודומיהם, והתמודדותיהם עם מימושם ראויים להימנות עם מכלול הדיכוי שנוכח לתת עליהם את הדעת כאשר מתארים ומנתחים את ההיסטוריה של הקיבוץ במרוצת העשור הראשון לקיומה של ישראל. על מנת לזהות ולשרטט את הפוטנציאל הטמון באופן התבוננות זה על קורות הקיבוץ באותה עת,¹³ תיבחן במאמר היווצרות הזיקה ההדוקה בין תנועת הנוער 'דרור' בברזיל לבין קיבוץ ברור-חיל, וזאת בהישען על המסגרת החיצונית שנוצקה להגירה מ'שם' ל'כאן' באמצעות היחסים הדיפלומטיים המתגבשים בין ברזיל לישראל.

ב. התרמות היחסים הדיפלומטיים ותפקידה של העלייה

על פי ההערכות שרווחו בהנהלת הסוכנות ובמשרד החוץ הישראלי, ושהתבססו בין היתר על מידע שמסר קונסול הכבוד של ישראל בריו דה ז'ניירו שמואל מלמוד, יהדות ברזיל מנתה בראשית שנות החמישים כ-120,000–130,000 נפשות, ונתון זה הוא שעמד לנגד עיני מקבלי ההחלטות בישראל. כמחציתם היו חנוונים קטנים או רוכלים, והיתר התפרנסו מעבודה בתעשייה, במסחר ובמקצועות חופשיים. רובם גרו בשתי הערים המרכזיות בברזיל, סאו פאולו (כ-50,000 נפשות) וריו דה ז'ניירו (כ-45,000 נפשות), והיו דור ראשון או שני להגירה מאירופה בעיקר (כחמישית מהם היו ממוצא ספרדי, והיתר ממוצא אשכנזי).¹⁴ בעשורים הראשונים של המאה העשרים תפקדה הציונות בחברת ההגירה היהודית הדרום אמריקנית כעין מוקד הזדהות שעזר לגיבוש החיים הקהילתיים, ושסייע

12 ראו: ניר (לעיל, הערה 8), עמ' 604–607; H. Near, 'The Crisis in the Kibbutz Movement, 1949–1961', טרואן ולוקס (שם), עמ' 245–251.

13 ראוי כמובן לעיין בפרשה העקרונית הנזכרת בנוגע לקיבוץ בעשורים הראשונים גם במגוון דגשים החורגים מתחומי המוגדרים של העיון הנוכחי.

14 י' לבנון, 'ברזיל – ישראל', דבר, 14 באוגוסט 1951; דברי שרת, פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל (לעיל, הערה 1); 'ברזיל', בתפוצות הגולה, אפריל 1960, עמ' 3. הנתונים הפורמליים של המפקד שהתקיים בברזיל בשנת 1950 נמוכים בהרבה, ולפיהם היה מספרם הכולל של היהודים בברזיל כ-70,000 נפשות בלבד. ראו: לסר (לעיל, הערה 7), עמ' 192. על פי מחקרו של רטנר מספר היהודים בברזיל הגיע רק בסוף שנות השישים לסדרי הגודל שצינו בנתוני הממשלה והסוכנות בשנות החמישים. ראו: H. Rattner, *Tradição e Mudança: A Comunidade Judaica em São Paulo*, São Paulo 1977, pp. 21–23. S. DellaPergola, 'Demographic Trends of Latin American Jewry', J. Laikin-Elkin & G.W. Merckx (eds.), *The Jewish Presence in Latin America*, Boston 1987, pp. 100–102.

לליטוש הזהות המשותפת בקרב הבאים אליה מיבשות שונות. ממדיה הפוליטיים והטריטוריאליים של התנועה הלאומית הוצעו.¹⁵

פעילותה המצומצמת יחסית של התנועה הציונית בברזיל התרחבה והתגוונה בעקבות הקמתה של ישראל בשנת 1948. ההתלהבות שעוררה הקמת המדינה וההילה של עצמאות מדינית שקרנה ממנה השפיעו באופנים שונים על יהדות ברזיל. בקרב חלקים של יהדות זו שהיו מוגבלים בהיקפם גברה באופן דרמטי תחושת הזיקה הבלתי אמצעית להגשמת הציונות, והתחזקה ההזדהות עם חזונה הרעיוני והערכי של המדינה היהודית, כמרכיב מרכזי בהבטחת קיומו של העם היהודי בעידן המודרני.¹⁶ המילים המרוממות הללו, שעשויות לכאורה לעורר תחושת אי אמינות במישור המחקר האובייקטיבי, מייצגות בצורה נאמנה התבטאויות שרווחו בזירה הציבורית הקהילתית היהודית בברזיל באותה עת, ומשקפות הלך רוח שהיה נפוץ באורח זמני לפחות, ושלא בהכרח חייב לעשות מעשה 'ציוני' ברמת הפרט, כגון תרומה כספית או הגירה לישראל. השניות שאפיינה את יחסי היישוב עם הגולה התפוצה ניכרה ביתר שאת לאחר הקמת המדינה, והתבטאה בין היתר בהגדרת 'עדי מדיניות החוץ הישראלית, ברגישות כלפי המחויבות ההרדית של היהודים 'כאן' ו'שם' בעתות מתיחות ומשבר, ובמערכת היחסים הסבוכה בין ישראל לתפוצה בימים כסדרם.¹⁷ על רקע זה הלכה והתחדדה השאלה אם ציונות פירושה הזדהות עם זכותם של היהודים למדינה עצמאית לצד טיפוחם של חיים קהילתיים ענפים בתפוצות והעמקת התודעה היהודית, או שמא נדרשת הגשמה אישית של הרעיון הציוני. סוגיה עקרונית זו

הייתה חלק בלתי נפרד מהדילמות שהעסיקו קהילות יהודיות ברחבי העולם במאה העשרים, שכן הפעילות והמעורבות הקהילתית לעתים חפפו ולעתים סתרו את מאמצי העלייה.¹⁸

ב-8 בפברואר 1949 הכירה ברזיל דה יורה בקיומה של מדינת ישראל, והייתה הראשונה במדינות דרום אמריקה שעשתה צעד זה. ארגנטינה עשתה כן כעבור שמונה ימים.¹⁹ עם זאת בעוד שארגנטינה כוננה יחסים דיפלומטיים עם ישראל בחודש מאי, לא הזדרזה ברזיל ללכת בעקבותיה. באוקטובר, כמה חודשים לאחר שמונה יעקב צור לתפקיד ציר ישראל בארגנטינה, הוא הציע בתזכיר שכתב למנהל הכללי של משרד החוץ ולטר איתן, כי ישראל תחל לארגן ולעודד עליית יהודים מארצות אמריקה הלטינית. צור נימק את הצעתו במידע שלפיו באותם הימים

ברזיל ואיטליה הכירו בישראל

ציונות ברזיל בארצות הברית הודיעה לנציגות ישראל בואשינגטון כי ממסלה ברזיל החליטה להכיר במדינת ישראל זכ-ממשלתה.

ב-25 בינואר החליטה הממשלה האיטלית קית להכיר דה פקטו בממשלת ישראל. בעקבות החלטה זו החליטו היום אנרות בין משרד שר החוץ, מר מ. שרתוק לבין הקונסול האיטלקי הכללי בירושלים. מר ג. טילימבאני והתכרה דה פקטו נכנסה לתקפה.

ידיעה בעיתון 'קול העם' על הכרת ברזיל בישראל, 9 בפברואר 1949

15 ראו: R. Rein & M. Lewis-Nouwen, 'Cultural Zionism as a Contact Zone: Sephardic and Ashkenazi Jews Bridge the Gap on the Pages of the Argentine Newspaper "Israel"', M. Bejarano & E. Aizenberg (eds.), *Contemporary Sephardic Identity in the Americas: An Interdisciplinary Approach*, Syracuse 2012, pp. 69-87.

16 N. Falbel, 'O Sionismo e os Judeus no Brasil', הנ"ל (לעיל, הערה 6), עמ' 414-420.

17 ג' שפר וה' רוטטולדנו, מי מנהיג? על יחסי ישראל והתפוצה היהודית, תל-אביב תשס"ו, עמ' 38-53.

18 ראו למשל: א' גל, 'ממערב לציון: מאפייני הציונות האמריקנית', הנ"ל (עורך), הציונות לאזוריה: היבטים גאותרבותיים, ג, ירושלים תש"ע, עמ' 111-166; ח' אבני, 'בין ציונות מגשימה ל"ציונות תפוצתית": ייחודה של ארגנטינה', שם, עמ' 267-268.

19 'איטליה וברזיל הכירו בישראל', דבר, 9 בפברואר 1949; 'ארגנטינה הכירה בישראל דה יורה', שם, 17 בפברואר 1949.

החלו להידלדל מקורות העלייה מאירופה, וטען כי באמריקה הלטינית קיים 'מקור חשוב לעלייה חלוצית ולעליית המעמד הבינוני כאחד'. הוא תיאר את יהדות דרום אמריקה כמי שמסוגלת לשמש תחליף כמותי ואיכותי להגירה הפוחתת מאירופה, וגרס כי 'החומר האנושי' שלה עשוי להסתגל לתנאי הארץ במהירות גדולה יותר מאשר עולים מקרב יהדות ארצות-הברית. צור סבר שקיימת אפשרות ראלית לעלייתם של אלפי צעירים חלוצים המזוהים עם תנועת העבודה, בראש ובראשונה מארגנטינה, ושאליהם ייתוספו כ-1,000 משפחות מבני המעמד הבינוני.²⁰

ניסיונו של צור להניע את מקבלי ההחלטות בממשלת ישראל להעניק קדימות לעלייה מאמריקה הלטינית כשל באותו שלב, אך כעבור שלוש שנים התברר שהערכותיו העקרוניות לא התבררו. קיטרון, שייסד בזמנו את תנועת הנוער 'דרור' בארגנטינה, ושהיה עתה פעיל בכיר במנגנון מפא"י, כתב בתזכיר ששלח אל ראש הממשלה דוד בן-גוריון ואל שרת בשלהי 1952, כי מיום הקמתה של מדינת ישראל ועד אוגוסט 1952 עלו מאמריקה הלטינית לפי נתוני הסוכנות היהודית 2,815 נפשות, מהם 1,325 מארגנטינה. כ-1,000 מן העולים נמנו עם חברי התנועות החלוציות. קיטרון השווה זאת לממדי העלייה באותו פרק זמן מארצות-הברית ומקנדה, שהסתכמה ב-2,254 נפשות, בעוד האוכלוסייה היהודית באמריקה הצפונית הייתה גדולה פי עשרה מזו שבאמריקה הלטינית.²¹ אולם ההערכות באשר לחשיבותה היחסית של העלייה מדרום אמריקה הניעו רק טיפין טיפין את מנהיגי הבכירים של ישראל בראשית שנות החמישים לראות בתת-היבשת הזו גורם בעל חשיבות ייחודית. נסיבות אלה מומחשות באנקדוטה שסיפר צור על מפגשו עם בן-גוריון ערב צאתו בדצמבר 1948 לשרת כנציגה הדיפלומטי הראשון של ישראל בדרום אמריקה (כציר באורוגוואי). בן-גוריון תהה: 'לא מצאת לך כבר מה לעשות בארץ?'. צור השיב כי גם זו עבודה ושליחות בעלת חשיבות, ובן-גוריון הפתיר: 'אבל יש כל כך הרבה דברים לעשות בארץ, מה פתאום שרת שולח אותך כל כך רחוק, לדרום אמריקה?'.²² ממילא גם יצירת קשרים דיפלומטיים עם ברזיל הייתה בעלת חשיבות משנית בעיניו, וזה היה יחסו אף לעליית יהודים משם.

על הפער התרבותי והנפשי שהבדיל בין הנהגת המדינה לבין העולם הדרום אמריקני מעיד יותר מכול המחזה שהתרחש בעת ביקורו של יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק בארגנטינה ביוני 1950, ביקור שנתפס כאירוע היסטורי חסר תקדים בתולדות הקהילה היהודית המקומית. לאחר נאומו בפרלמנט הארגנטיני התיישב שפרינצק הנרגש בין מאות חברי פרלמנט פרוניסטים, ואלה כדרכם נעמדו על רגליהם ומחאו כפיים כשנזכרו בנאומו הברכה שמותייהם של המנהיג חואן פרון

20 צור אל איתן, 13 באוקטובר 1949, אה"מ, ג-5558/13. על ראשית יחסיה הדיפלומטיים של ישראל עם ארגנטינה ראו: ר' ריין, ארגנטינה, ישראל והיהודים: למן חלוקת ארץ ישראל ועד פרשת אייכמן, תל-אביב תשס"ב, עמ' 80-81, 116-117. על העלייה מארגנטינה בהקשרים המשקיים לדינוני ראו: ס' קלור, 'העלייה מארגנטינה למדינת ישראל בשנים 1948-1967', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2012, במיוחד עמ' 83-90, 160-179.

21 קיטרון אל בן-גוריון, 'תזכיר: יהדות דרום אמריקה', 16 בנובמבר 1952, אה"מ, חצ-2388/14; קיטרון אל שרת, 2 בדצמבר 1952, שם.

22 ריאיון עם צור, ראיין ש' סנה, 23 ביולי 1976, אב"ג, חטיבה אור קולית, ראינוות; י' צור, כתב-האמנה מס' 4: שליחות דיפלומטית ראשונה בדרום-אמריקה, תל-אביב 1981, עמ' 13.

יעקב צור, ציר
ישראל באורוגוואי
(במרכז); יהודית
מלמד-ברגמן,
המזכירה הראשונה,
ויצחק נבון, המזכיר
השני, 1 ביוני 1949

ורעייתו האהודה אוויטה. שפרינצק, שלא הבין ספרדית, היה בטוח שהתשואות מכוונות למדינת ישראל ואליו. בכל פעם שנשמע שמה של אוויטה, התלהבו חברי הפרלמנט מחדש, ושפרינצק קם והשתחוה כלפיהם, לחרדתם של נציגי השגרירות הישראלית.²³ שפרינצק הנפעם הודה במכתב לרעייתו חנה כי בעת שישב בפרלמנט היו רגעים ששכח את עצמו מרוב התרגשות וחש כאילו הוא בימי איזבלה ופרדיננד, מלכי קסטיליה ואראגון (ספרד היום) בראשית המאה השש־עשרה, שהחלו במסעי הכיבוש של אמריקה (ולהבדיל גם היו אחראים לגירוש יהודי ספרד ולאִינקוויזיציה) – לא פחות. בדרכו לארגנטינה נחת שפרינצק לעצירת ביניים קצרה בִּרְסִיפָה שבצפון ברזיל, וקבלת הפנים השמחה שזכה לה בשדה התעופה מצד יהודי העיר הייתה נקודת הפתיחה למפגשו עם דרום אמריקה. לרעייתו כתב כי הוא חש כמי שנמצא בה לא כמה ימים אלא חודשים, 'ומתהלך כל הזמן בקרנבל, אשר יש לו משמעות המזעזעת את המחשבה ואת הרגש'.²⁴ החוויה המרטיטה שזכה לה שפרינצק בביקורו הייתה מנת חלקם של אישים ישראלים בכירים נוספים שביקרו בדרום אמריקה בראשית שנות החמישים, ובהם זלמן שז"ר, יוסף בורג וגולדה מאירסון (מאיר), והיא עתידה הייתה לשמש כגורם מסייע לפתיחות בקרב העילית הישראלית לפחות ליצירת קשרי תרבות חמים בין הצדדים.

23 צור (שם), עמ' 84.

24 שפרינצק אל חנה (רעייתו), כ"ב בסיוון תש"י (7 ביוני 1950), אגרות יוסף שפרינצק, בעריכת י' שפירא, ג, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 36.

אף שבן-גוריון מיעט להתעניין בנעשה בקרב יהדות דרום אמריקה ובקשרים עם מדינות היבשת, בכל זאת נעשו מהלכים דיפלומטיים בכיוון זה, אך הם היו מצומצמים ומאופקים. אברהם דרפקין (דרום), מנהל מחלקת אמריקה הלטינית במשרד החוץ, ציין באפריל 1950 כי פנו פעמיים בעניין זה אל משרד החוץ הברזילאי, אך הפניות לא זכו למענה. הוא ביקש מקונסול הכבוד מלמוד שינסה לגשש 'באופן זהיר וחשאי' אם אפשר לקדם את הקמתן של נציגויות דיפלומטיות בברזיל ובישראל. שנה לאחר מכן נראה היה שהמאמצים הללו עולים על מסלול חיובי – עם חילופי השלטון בברזיל חתמו בפברואר 1951 ציר ישראל בארגנטינה צור ושר החוץ הברזילאי על איגרות בדבר כינון יחסים דיפלומטיים, אך ההיערכות הארגונית למימושם התארכה.²⁵

במשרד החוץ הישראלי התלבטו בשאלת זהות המועמד לכהן בראש הנציגות. דרום מנה את התכונות הרצויות: ראשית, היה עליו לדעת היטב גם צרפתית, לא רק משום שזו שפה דיפלומטית, אלא מאחר שזו השפה השכיחה בעילית הברזילאית. שנית, עליו להיות בעל רקע כלכלי מתאים. שלישית, עליו להיות ציוני נלהב, שכן 'היהדות הברזילאית חסרה מנהיגות ושולטת בה הפרובינציאליות של עיירה קטנה', ולכן הצירות צריכה לשמש מקור השראה להכוונת החיים הציוניים. השכלתו הציונית של המועמד צריכה להיות לא רק תאורטית, אלא עליו להיות גם 'בעל נשמת עסקן, דמוקרט לפי הליכותיו ומסוגל להתייחד עם גדול וקטן'. רביעית, עליו 'לברוח מן הסנוכיות' וליצור בצירות סביבה המשרה אווירה חמה וידידותית, ודרום הוסיף – במזג התורם לרוח המקום. ההכנות לבחירת האדם המתאים למשימה התנהלו מדרך הטבע גם בצד הברזילאי, ושם הובהר כי המועמד צריך לבוא מקרב הפקידות של משרד החוץ הברזילאי, כדי שיזכה לאמון מלא של שולחיו; הוא לא אמור להיות יהודי, וגם לא אדם צעיר מדי, כדי שלא יירתע מקשיים חיצוניים; ובמיוחד נדרש שלא יהיה נוקשה בגישתו, על מנת שיסתגל למציאות הישראלית המתהווה במדינה הצעירה.²⁶ ההשתתפות המתארכת גררה לחץ של משרד החקלאות הישראלי למינוי נציג דיפלומטי, עקב האינטרס לרכוש מוצרים במחיר זול מהשוק הברזילאי לנוכח משטר הצנע בישראל. ב-24 באוגוסט 1951 הודיע שר החוץ שרת לשר החקלאות פנחס לבון כי הקשיים במציאת מועמד לתפקיד ציר ישראל בברזיל, שנבעו מכך ש'המתאימים לא הסכימו, והמסכימים לא התאימו' – נפתרו ככל הנראה.²⁷

אחד מאותות הצנע בישראל באותם הימים ניכר בהכנות לבואו של הנציג המדיני הבכיר הראשון מברזיל כעבור ימים אחדים. ב-29 באוגוסט ביקר בארץ ג'ואו קפה פיליו (Café Filho), סגן נשיא ברזיל ויושב ראש הסנאט. לארוחת הערב שהתקיימה לכבוד האורח החשוב במלון 'המלך דוד' בירושלים, בהשתתפות ראש ממשלת ישראל, ניתנה לבקשת לשכתו הרשאה מיוחדת להגשת שלושים מנות עוף. במכתב ששיגר קפה פיליו לבן-גוריון עם חזרתו לברזיל, הוא הודה בנימוס דיפלומטי על ההזדמנות שניתנה לו 'להכיר את ההתלהבות והמסירות של בניכם למולדתכם', והביע את התפעלותו

25 דרפקין אל מלמוד, 25 באפריל 1950, אה"מ, חצ-2386/12; צור (לעיל, הערה 22), עמ' 81.

26 א' דרום, 'מועמדות לתפקיד הציר בריו דה'ז'נירו', 19 בפברואר 1951, אה"מ, חצ-2386/12; ש' אמיר, מזכיר שני בצירות ישראל בבואנוס איירס, למחלקת אמריקה הלטינית במשרד החוץ, 3 במאי 1951, שם.

27 מזכיר דרום ללשכת שר החוץ, 15 ביולי 1951, אה"מ, חצ-2386/12; לבון אל שרת, 5 באוגוסט 1951, שם; שרת אל לבון, 24 באוגוסט 1951, שם.

פגישת ג'ואו קפה פיליו, סגן נשיא ברזיל ויושב ראש הסנאט (בחליפה לבנה) עם בן-גוריון, אוגוסט 1951 (נילום: דוד אלדן, לע"מ)

'מיפי הטבע, מהמקומות ומהבניינים אשר נרשמו בדפי ההיסטוריה המפוארת שלכם'.²⁸ הדחיפה שאמור היה לתת הביקור רם הדרג להסדרת היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברזיל לא יצאה אל הפועל, מסיבות פרוזאיות למדי. אותר מועמד – האלוף דוד שאלתיאל, נספח צה"ל במערב אירופה ובעבר מפקד חזית ירושלים במלחמת העצמאות – אך לא נמצא תקציב. בנובמבר העריך משרד החוץ כי יתקשה לדחוק במשרד האוצר להעמיד את הסכום הנחוץ גם בחודש הבא, וציין כי מאמצע דצמבר ועד תחילת מרס של השנה הבאה אין בריו דה ז'ניירו שום אדם 'בעל חשיבות ומעמד', עקב תקופת החופש והקרנבל, ולכן לא יהיה אפשר לעשות דבר של ממש בתחום המדיני.²⁹

ב-28 במרס 1952 הגיש הציר הראשון של ברזיל בישראל, העיתונאי בעל ההשקפות הליברליות ד"ר חוזה פאברינו דה אוליביירה, את כתב האמנתו לשפרינצק, ששימש כממלא מקום נשיא המדינה (הנשיא, חיים ויצמן, היה חולה מאוד ונפטר כעבור כשמונה חודשים). הציר הישראלי, שאלתיאל, הגיע לברזיל ב-31 במרס, וב-8 באפריל הגיש את כתב האמנתו לנשיא ג'טוליו ורגס (Vargas). במענה

28 קפה פיליו אל בן-גוריון, 17 בספטמבר 1951, אה"מ, ג-5575/3. ראו בתיק זה גם ההתכתבויות הפנימיות בענייני העופות.

29 איתן אל שאלתיאל, 4 בנובמבר 1951, אה"מ, חצ-2386/12. על שאלתיאל ראו: א' צור, שומר לישראל: פרקי חייו של דוד שאלתיאל, תל-אביב תשס"ב. שאלתיאל בחר את החלופה הזו בהתייעצות עם ידידו ראובן שילוח, ראש המוסד. ראו: שם, עמ' 231.

לצור, ציר ישראל בארגנטינה, שבירך אותו על כניסתו לתפקידו והביע שמחה על 'שאין הצירות שלנו בודדה עוד בחלק עולם זה', כתב שאלתיאל: 'אם כי הארץ ותושביה מתאימים כנראה לאקלימי המנטלי, ונראה לי כי גם אנכי מתאים לאקלימם המנטלי, קיים כאן דבר שלעולם לא אתרגל לו והוא – קצב העבודה'. עוד קודם לכן כתב צור לשאלתיאל כי בריו נהוג ללבוש מדי צבא רק לעתים רחוקות, ויעץ לו להצטייד בחליפות קלות עקב אקלימה החם.³⁰ סוגיית ההופעה של הדיפלומט שאלתיאל במדים באירועים ציבוריים עוררה מידה מסוימת של אי נחת במשרד החוץ הישראלי. שאלתיאל הסביר שהוא עשה כן בעת מסירת כתב ההאמנה לבקשת השלטונות הברזילאיים, והוסיף כי 'היות וידוע שהנני איש צבא, הופעה במדים בהזדמנויות יוצאות מגדר הרגיל – דבר מקובל הוא בהחלט בברזיל'.³¹ יהודי ריו דה ז'ניירו חשו שזכו לא רק בנציג דיפלומטי, אלא 'באלוף ישראלי ממש'. השילוב הזה קסם להם, והופעת נציגה של המדינה היהודית העצמאית על אדמתם הציפה אותם ברגשות גאווה ואושר. הצירות שימשה כמקור סמכות ומעמד ציבורי, וגולם בה הכבוד העצמי של היהודי כאשר הוא יהודי. לדברי

הציר הראשון של ברזיל בישראל, ד"ר חוזה פאברינו דה אוליבירה (משמאל), מגיש את כתב האמנתו ליוסף שפרינצק, יושב ראש הכנסת וממלא מקום נשיא המדינה, 28 במרס 1952 (צילום: דוד אלדר, לע"מ)

קונרד חרמץ, ניצול שואה מאושוויץ, מבכירי העיתונאים בקהילה היהודית בברזיל ועורך העיתון 'אימפרנסה ג'ודאיקה' (*Imprensa Judaica*, תקשורת יהודית), התקבצותם של היהודים למול ארמון הנשיאות בעת טקס הגשת כתב האמנה הייתה תמונה כלתי נשכחת, והם הגיבו בהתלהבות ובדמעות שמחה עד שגם הלא-יהודים שצפו 'במחזה הראווה המופלא' השתאו למראה התרגשותם.³² שאלתיאל לא נסחף בהתלהבות הקהילה המקומית. לאחר כמה חודשים בברזיל הוא דיווח ביולי למנהל הכללי של משרד החוץ איתן כי 'גישתם של הברזילאים אלינו הנה גישה של סימפטיה אדישה,

30 צור אל שאלתיאל, 12 באוקטובר 1951, אה"מ, חצ-56/5; צור אל שאלתיאל, 18 באפריל 1952, שם; שאלתיאל אל צור, 27 באפריל 1952, שם; 'ציר בראזיל הגיש כתב האמנה', דבר, 30 במרס 1952; ק' חרמץ, 'יחסים דיפלומטיים תקינים בין בראזיל וישראל', שם, 31 במרס 1952; 'ציר ישראל בברזיל הגיש כתב האמנה', שם, 11 באפריל 1952.

31 שאלתיאל אל איתן, 24 ביולי 1952, אה"מ, חצ-2383/4.

32 N. Falbel, *Menasche: His Life and His Times*, Jerusalem 1998, pp. 155-157; מ' קיטרון, 'יהדות אמריקה הלטינית', הג'ל וב' רינסקי, הישוב היהודי באמריקה הלטינית, ירושלים תש"ך, עמ' 28; ק' חרמץ, 'ימים של התרוממות רוח ליהודי בראזיל', דבר, 21 באוגוסט 1952. לביקורו של שרת בארגנטינה (הוא ביקר באותו סיוור גם בצ'ילה ובאורוגוואי) ראו: ריין (לעיל, הערה 20), עמ' 118-119.

האלוף דוד שאלתיאל,
דצמבר 1949
(לע"מ)

אשר נובעת מחוסר אינטרס ממשתי בנו'. עם זאת שאלתיאל צפה כי האינטרס הכלכלי הברזילאי להיפטר מסחורות שאין להן קונים אחרים בעולם החופשי, עשוי לעזור בשכנועם להיות 'מעוניינים' כלשונו בישראל. מנקודת המבט הישראלית נתפסה משימתו הכלכלית, המדינית והתרבותית – בסדר הזה – של שאלתיאל כ'חריש קרקע בתולה', ומשרד החוץ ניסה לעודדו שבאביב של השנה הבאה מתעתד שר החוץ לסייר בכמה ממדינות דרום אמריקה, וזו 'תהיה חוויה רבתי לשוב היהודי שם'.³³

ביקורו הצפוי של שרת בדרום אמריקה שימש עילה לחיבור שני תזכירים על מצבם של היהודים במדינות תת-היבשת בשלהי 1952 ובראשית 1953, שנועדו לעיונם של ראש הממשלה ושר החוץ. מחבריהם, קיטרון וצור, נחשבו כאנשי אמונם ונמנו עם צמרת המומחים הישראלים בנושא.³⁴ המניע היסודי שהנחה את צור וקיטרון בחיבור תזכיריהם לא היה הרצון לשתף את בכירי מקבלי ההחלטות בנעשה בקהילות היהודיות, אלא השאיפה לרתום אותם לפעול להגברת הקצב ולהגדלת ההיקף של העלייה מדרום אמריקה לישראל.

קיטרון קרא להאצת קצב העלייה עקב חששו מהתערעורת מצבה של יהדות אמריקה הלטינית בשל גילויי אנטישמיות שבאו וחלפו. ברקע דבריו בצבץ החשש שמא עלול להתחולל שם אירוע נוסח משפטי פראג, שבהם הועמדו יהודים לדין ממניעים אנטישמיים. הדבר הניע באותה תקופה את שאלתיאל לכנס כמה מבכירי הקהילות היהודיות בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו כדי לשכנעם להוציא מארגון הגג של יהודי ברזיל 'אוניפיקדה' (Unificada, התאחדות) את הארגון היהודי-קומוניסטי, בטענה שקיימת סכנה שאם ינקטו השלטונות צעדים נגד הקומוניזם, הדבר 'עלול להתפשט' להצרת צעדיהם של יתר הארגונים היהודיים בברזיל. כעבור זמן מה הובע בצירות הישראלית חשש דומה מגילויי אנטישמיות ומהתגברות הלכי רוח אנטי-יהודיים עקב הפולמוס הציבורי על גילויי שחיתות שהתלקח בברזיל כתוצאה ממעשי שמואל ויינר, עורכו היהודי רב הפעלים והקשרים של העיתון הנפוץ 'אולטימה הורה' (Ultima Hora, שעה אחרונה), שהיה ממקורביו של הנשיא ורגס.³⁵

33 שאלתיאל אל איתן, 24 ביולי 1952, אה"מ, חצ-2383/4; סגן המנהל הכללי של משרד החוץ אל שאלתיאל, 12 באוגוסט 1952, שם. הציר הברזילאי בישראל, פבריינו דה אוליבירה, גם הוא לא שקט על שמריו ובמחצית השנייה של 1953 ניסה לקדם באמצעות משרד החוץ הברזילאי מהלך לכנאום (או פירוז) ירושלים (או חלקים ממנה) בהשראת הוואטיקן. ראו: א' ביאלר, צלב במגן דוד: העולם הנוצרי במדיניות החוץ של ישראל, 1948-1967, ירושלים תשס"ו, עמ' 56-58.

34 ריאיון עם צור (לעיל, הערה 22); נ' קיטרון, בין שלוש יבשות: חיי משה קיטרון, ירושלים תשס"ה, עמ' 188-223.

35 קיטרון אל בן-גוריון (לעיל, הערה 21); צור אל שרת, 7 בינואר 1953, אה"מ, חצ-2388/14; צור אל ראש הממשלה, שר החוץ והסוכנות היהודית, 'ראשי פרקים לתכנית פעולה בקרב יהדות ארגנטינה והארצות השכנות', 8 בינואר 1953, שם; 'זכרון דברים על פגישה עם עסקני הקונפדרציה שנתקיימה במשרדי הצירות', 22 בינואר 1953, אה"מ, חצ-240/10; דיווחי מ' שניאורסון, יועץ הצירות בריו דה ז'ניירו, 25 ביוני, 2, 16, 31 ביולי, 14, 21 באוגוסט 1953, אה"מ, חצ-240/14.

מנגד צור ייחס חשיבות פחותה להיבט האנטישמי וגרס שאין נשקפת ליהודים סכנה של ממש בעתיד הקרוב. הוא ביסס את גישתו למען עלייה על ההשקפה שהיהודים אינם מצליחים 'להתמזג כליל' מבחינה רוחנית ותרבותית בארצות דרום אמריקה. גם נימוק זה התברר כמופרך למדי, שכן התערותם הכלכלית והחברתית של היהודים בארצות הללו התנהלה בקצב מואץ. אולם צור צדק בהערכתו שאין 'לבוא ליהדות דרום אמריקה בתורה של ציונות קטסטרופלית ועליית המונים', שכן הדבר אינו רלוונטי לתנאיה. הוא המליץ לנקוט גישה נוסח 'בית יעקב לכו נלכה', שמאז ומעולם הייתה סיסמתם של יחידים. צור טען כי על קהילות היהודים בדרום אמריקה לא חל התיאור הרווח של התפוצה היהודית באותה עת, כנחלקת לשני מחנות: הקהילות הדלות והסובלות שמעמדן הכלכלי והמדיני מעורער, ושחיוני להעלותן לאלתר, ולעומתן הקהילות השבעות, המושרשות והמתבוללות בחלקן, שזיקתן לישראל מושתתת על רגש ורצון לעזור למדינה היהודית הצעירה. הוא הסביר:

קיים בחלק זה של העולם מיזוג מיוחד במינו של יהדות שאינה נרדפת ואף על פי כן אינה יודעת שאננות; שאינה נאלצת לברוח בהמוניה ואף על פי כן מוכנה נפשית לעליה ניכרת של יחידים (שהדגשה שלי); שחרדה לעתיד הלאומי ונוטה לקבל באהבה את מרותה הרוחנית של ישראל כמקור השראה לחיי תרבות; שמהווה רזובה של כוחות אדם מעולים, שגדלו באווירה של חירות ורווחה, וקיבלו השכלה אירופית ורכשו ניסיון כלכלי גדול; שיזמתה עמדה לה לבנות בנין משקי איתן בארצות מושבה אשר את פירותיו ניתן לכוון לישראל, אם ברוב או במעט, בתנאי שייווצרו הכלים והמכשירים לכך.³⁶

מתמונה כללית זו של המגמות שאפיינו את אורחות חייהן של הקהילות היהודיות בדרום אמריקה נבעה עמדתו של צור בנוגע למגזר החלוצי שנמצא במוקד דינוני. הגורמים שסייעו על פי השקפתו לגידולו של הזרם החלוצי היו האווירה היהודית שחוו הצעירים בביתם, תלישותם מהחיים הציבוריים הכלליים והרגשת הריקנות הרוחנית. אלה דחפו את הנוער היהודי לאמץ אידאליים התובעים התמסרות, וזאת על רקע ההתלהבות מקיומה של מדינת ישראל וההתרפקות על הילת הקוממיות המדינית, שהעניקו ליהודים הדרום אמריקנים בכללם תחושה שהמדינה תדע לדאוג להם ולהגן עליהם בעת צרה. התחושה האמורה מצאה לשיטתו את חיזוקה בנטייתם של השלטונות והציבור הכללי כאחד לזהות את ישראל עם "הישראלים" המקומיים, קרי היהודים. קיטרון קבע בתזכירו שהתנועה החלוצית בדרום אמריקה מונה כ־8,000-9,000 צעירים, ושכ־3,000 מהם חברים בתנועת 'איחוד הנוער החלוצי', שהייתה מזוהה עם מפא"י. הוא הדגיש כי 'התכונה החשובה של התנועה היא מקוריותה או ליתר דיוק עצמיותה: היא קמה ללא עזרה וללא התערבות ישירה מבחוץ, התגבשה בקרב הנוער המקומי ונושאת את עצמה'. כיעד לזמן הקרוב, הבהיר קיטרון לשרת ולבן־גוריון, נחוץ 'ללא הפרזה אבל גם ללא צרות אופק' ליצור באמריקה הלטינית 'אווירה ואמצעי תעמולה שיבטיחו עלייה שנתית של 1,000 יוצאי תנועת הנוער שלנו'.³⁷

שרת ביקר כברזיל מה־3 עד ה־9 במאי 1953. הוא נועד עם נשיא ברזיל, ורגס, וזכה לאין ספור קבלות פנים והזדמנויות לשאת את דברו לפני הקהילה היהודית בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו. למשל

36 צור אל ראש הממשלה (שם).

37 שם; קיטרון אל בן־גוריון (לעיל, הערה 21).

ילדי הקהילה
היהודית מקבלים
את פניו של משה
שרת בסאו פאולו,
מאי 1953
(באדיבות העמותה
למורשת משה שרת)

בכינוס הפומבי שנערך לכבודו בסאו פאולו השתתפו 12,000 יהודים, ועל מנת להבהיר את משמעות הדבר לנוכחים בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית עם שובו ארצה, השווה זאת שרת למצב שבו יחסית לגודל האוכלוסייה ינכחו בנאום שלו בתל-אביב 110,000 איש. בסכמו את הביקור בממשלה ובהנהלת הסוכנות, עמד שרת בין היתר על סוגיית עליית הנוער החלוצי המיועד להיקלט בקיבוץ: 'יש אוצר יקר של חומר אנושי חלוצי, אולי מבחינת האיכות האוצר היקר ביותר שישנו עכשיו אי-איפה בעולם [ההדגשה שלי] [...] מבחינת האיכות ומבחינת הנכונות זהו חומר אנושי מעולה ביותר, שהגולה יכולה כיום לתת'. בה בעת אמר שרת כי חיוני להיזהר מהצתת מלחמת 'אבות ובנים' על רקע העלייה, שכן אם מורה או שליח מישראל מעניק חינוך עברי לחלוציות שתוגשם בארץ, 'אז אש מתלקחת וענין העליה נשרף'. בנסיבות אלה, קבע, נחוץ לנהוג בתבונה רבה בעת הנחלת ערכי התרבות העברית והישראלית לנוער המקומי, ולהציגה כמטרה העומדת בפני עצמה ולא כאמצעי לעלייה.³⁸ משנה הזהירות שביקר שרת לנקוט עמד בניגוד מובהק לתיאורו את הנוער הציוני שפגש בברזיל ובארגנטינה כ'אוצר יקר של חומר אנושי חלוצי' שאולי אין שני לו מנקודת המבט של הגשמת הציונות באותה שעה, ובה בעת ביטא את הקו העקרוני שאפיין את יחסם של הממסד הישראלי ושל הממסד הקהילתי היהודי בברזיל כאחד לעלייה מדרום אמריקה בכלל ומברזיל בפרט. הדבר בלט למשל בסדרת הנאומים שנשא קונסול הכבוד בריו דה ז'ניירו, מלמוד, לרגל ימי העצמאות של מדינת ישראל לאורך שנות החמישים, ושבהם פסח בעקביות על אזכור כלשהו של עלייה מברזיל לישראל.³⁹

38 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל (לעיל, הערה 1); פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות, 25 במאי 1953, אצ"מ, S100/86; ק' חרמץ, 'ביקורו של שרת בברזיל', דבר, 1 ביוני 1953.

39 ראו: Sh. Malamud, *Documentário*, Rio de Janeiro 1992, pp. 271-287.

חמישה חודשים לאחר שובו של שרת מדרום אמריקה, ריכך מעט אפילו בן-גוריון את יחסו המרוחק למיצוי הפוטנציאל הטמון בנוער המקומי. בתכנית הביטחונית שפרש לפני ממשלת ישראל ערב פרישתו לשדה-בוקר בשלהי 1953, הוא קבע שקיים 'הכרח בפעולה מאורגנת בעזרת הצבא של גיוס נוער בגילאי 16-18 בצפון אפריקה ובדרום אמריקה'.⁴⁰ מובן שתנועות הנוער החלוציות בדרום אמריקה היו כתובת מתבקשת למאמץ מרוכז זה, שנועד לשרת את צורכי הביטחון של ישראל הצעירה, ופועלן עד אז הקנה מידה של ממשות לקביעת בן-גוריון. קביעתו עברה מן המישור ההצהרתי אל המישור המעשי בעיקר על ידי היחלצותן של תנועות הנוער לקדם מאמץ זה ופחות בזכות התגייסות מכוונת של הממסד הישראלי.

על רקע ההססנות וחוסר ההחלטיות של ההנהגה הישראלית, שלבטח תרמו להן גם המרחק הגאוגרפי הניכר ואמצעי הקשר המסורבלים דאז, התברר יותר ויותר כי הגורם העיקרי בברזיל שמחויב לעניין העלייה היו הצעירים שהצטרפו לתנועות הנוער הציוניות, ובהן 'השומר הצעיר', 'בני עקיבא', בית"ר ו'דרור', שהחלו לפעול בברזיל בשנות הארבעים. אין פלא שכאשר בא מלמוד לישראל בשנת 1951 כדי להשתתף בקונגרס הציוני הכ"ג – הקונגרס הראשון שנערך בישראל – הוא ציין כי בברזיל יש 'תנועת נוער ציונית גדולה, שהפתיעה אף את יהודי בראזיל עצמם'.⁴¹ ההיסטוריון פלבל, שנמנה עם חברי 'דרור' בשעתו, אפיין במבט מפוכח ואירוני בדיעבד את האקלים הרוחני שבו תפקדו תנועות הנוער הציוניות ברחוב הברזילאי. הוא מצא כי כל תנועה, בלהט אמונתה הצרופה והמופרזת בצדקת דרכה שלה, ראתה את עצמה כקבוצה נבחרת וייחודית, שברשותה המענה המובהק לפחות לפתרון בעיות היהדות והיהודים, אם לא לקיום האנושי בכללותו.⁴²

בנימה פרוזאית מעט יותר שרטט דוד פרלוב, אף הוא חבר 'דרור' ולימים מחלוצי הקולנוע הישראלי וחתן פרס ישראל לקולנוע, את חומרי המציאות שעל בסיסם פעלו תנועות הנוער בשכונה היהודית של סאו פאולו, בום רִטִירוֹ (מנוחה ונחלה): 'הרובע היהודי היה על יד תחנת רכבת גדולה. עברו בה בנדודיהם כל שרידי הכצורת הנוראה שהמיתה רבבות אנשים מרעב. היה שם גם רובע שלם של זונות, ולידו קינים של תנועות הנוער הפוליטיות וגם איזה מנזר. הרבה יהודים. הכל ביחד. זה היה ברוטאלי למדי, כל העסק'.⁴³ פרלוב, שעבר להתגורר בשכונת היהודים גדושת החנויות הקטנות, סיפר לימים בסרטו התיעודי פורץ הדרך 'יומן' כי 'המסחר היהודי לא משך אותי, הייתי זקוק למהפכה, לחלום'.⁴⁴ מהפכות וחלומות – זה היה מכבר עיסוקן של תנועות הנוער ברחוב היהודי. החזון החברתי-סוציאליסטי האידאליסטי שטופח ברוב תנועות הנוער הציוניות באותה תקופה, גרם למתח מתמיד בין הערכים הפרולטרניים, השיתופיים והשוויוניים ביסודם שלאורם חנכו את חניכיהן, לבין הסביבה העירונית של בני המעמד הבינוני והזעיר בורגני, שאליו השתייכו מרבית משפחותיהם, במיוחד בעיר סאו פאולו, שבה נמצא הסניף הדומיננטי של תנועת 'דרור'. בזכות תנועה זו נוצר

40 פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 20 באוקטובר 1953, אה"מ.

41 י' לבנון, 'בראזיל – ישראל', דבר, 14 באוגוסט 1951.

42 פלבל (לעיל, הערה 16), עמ' 418.

43 מ' נתן, 'שיחות עם דוד פרלוב', קשת, מא (סתיו תשכ"ט), עמ' 7.

44 דוד פרלוב, יומן, פרק 6, 1983.

'הקיבוץ הברזילאי' כמייצג מובהק של דגם הקיבוץ התנועתי, שמקיים זיקה הדוקה אל תרבותה של 'ארץ האם' ואל קהילתה היהודית.

ג. התחלות

תנועת הנוער 'דרור' נוסדה ברוסיה בשנת 1911. שלוחה ראשונה שלה בברזיל הוקמה בעיר פורטו אלגרה ב-5 באוקטובר 1945. הסניף הברזילאי נוצר בהשפעת השלוחה הארגנטינאית של 'דרור' בהנהגתו של קיטרון, וכעבור זמן קצר נפתחו סניפים נוספים של התנועה בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו. כנהוג במפלגות השמאל הישראלי, היו בתנועות הנוער המזוהות עמן פיצולים ואיחודים לא מעטים. תנועת 'דרור' בישראל, וממילא סניפיה בתפוצות, התאחדה בשנת 1952 עם תנועת הנוער 'גורדוניה – המכבי הצעיר' ונקראה 'איחוד הנוער החלוצי', ובשנת 1957 התאחד 'איחוד הנוער החלוצי' עם תנועת 'הבונים' והוקמה תנועת 'איחוד הבונים'. ואולם בתודעת חברי התנועה בברזיל היא הייתה ונתרה כל העת, אז וגם היום, בשמה הראשוני והמקורי – תנועת 'דרור',⁴⁵ וכך אכנה אותה גם להלן.

ייעודם של שורת איחודי המסגרות הללו הוצג במכתב ברכה ששלח בן-גוריון לוועידת הייסוד של 'איחוד הנוער החלוצי' באוקטובר 1952. הוא שרטט במכתבו את המגמות בקרב הנוער הישראלי: חלקו נתפס לניהיליזם, לציניות ולרדיפה אחרי קריירה, חלקו נוהה אחר 'הפרזה הפטריוטית הנבובה', וחלקו נסחף אחר 'האש הזרה' שמקורה 'כביכול מפי הגבורה – האפיפור המודרני היודע הכל והממונה היחיד על המדע, האמנות, המוסר, החברה, המשק והשלטון; לא רק בארצו אלא בעולם כולו', קרי סטלין והקומוניזם. בנסיבות הללו איחל בן-גוריון: 'יהא האיחוד שאתם מקימים עכשיו בין חלקי נוער בגולה משמש התחלה להסתערות רעיונית על הנוער היהודי בארץ ובגולה להכשירו במחשבה ובמעשה למהפכה היהודית המתחוללת לעינינו בארץ על ערכיה היהודיים, והאנושיים, הציוניים והסוציאליסטיים'.⁴⁶ מבעד למליצות ניכרו הציפייה לתמורה במגמות שרווחו בקרב הנוער הישראלי והתקווה שדווקא נוער אידאליסטי שיעלה ארצה מן 'התפוצות השבעות' יתרום לבואה של התפנית המקווה. חברי תנועת 'דרור' בברזיל, שנציגיהם השתתפו בוועידה הנזכרת, ראו עצמם בתקופה הנדונה כאן רתומים למימושה של ההשקפה העקרונית הבן-גוריונית.

קרלה בסנזיפינסקי תיארה את תהליך התגבשותה של תנועת 'דרור' הברזילאית בהתמקדה בגורמים החברתיים, הרעיוניים והתרבותיים המקומיים, ובהסתמכה על קורפוס עדויות נרחב.⁴⁷ עבודתה משתלבת בגישה רווחת בחקר תנועות הנוער, שכולטת בספרו של שלמה בר-גיל על היקלטות

45 ר' קורינלרי, '60 שנה דרור, גורדוניה, הבונים', ח' זמיר (עורך), 60 שנה: עלייה – הבונים דרור ברזיל, קיבוץ ברור חיל, ברור-חיל 2008, עמ' 9; ח' זמיר, 'ראשיתה של תנועת "דרור" בברזיל', שם, עמ' 13-15; פריזל (לעיל, הערה 3), עמ' 19-20; ש' בר-גיל, בראשית היה חלום: בוגרי תנועות הנוער החלוציות מאמריקה הלטינית בתנועה הקיבוצית, 1946-1967, קריית שדה-בוקר תשס"ה, עמ' 28-29.

46 בן-גוריון אל ועידת האיחוד, 16 באוקטובר 1952, אב"ג.

47 C. Bassanezi-Pinski, *Pássaros da Liberdade: Jovens, Judeus e Revolucionários no Brasil*, São Paulo 2000

בוגרי תנועות הנוער החלוציות מאמריקה הלטינית בתנועות הקיבוציות, ושמדגישה את היסודות המרכזיים שעברו כחוט השני בקורותיהם. יסוד אחד הוא נקודת המבט האופטימית על המציאות שאפיינה את העולים הללו, שהאמינו בתום לב כי הם מצטרפים להגשמתה של תפיסת עולם רעיונית ציונית-סוציאליסטית צודקת וראויה מבחינה אנושית. יסוד אחר הוא פרשנותם הייחודית למושג החלוציות כמשאת נפש וכמרכיב המגדיר בו זמנית את זהותם העצמית והקולקטיבית. חלוציותם לא התבטאה בחדשנותם ולא נתפסה כסוג של פריצת דרך לאחרים דווקא, אלא הייתה ביטוי חד למידת מחויבותם למימוש המטרות הלאומיות של הכלל היהודי בישראל והעניקה ערך למטרות הללו על פני סדרי עדיפויות ואינטרסים אישיים.⁴⁸ הגילוי הקונקרטי של חלוציותם השתקף בראשית שנות השמונים של המאה העשרים בכארבעים קיבוצים שהיו בהם גרעיני עולים מדרום אמריקה, ושכבעשרה מתוכם מהם שרר צביון הגמוני של עולים מדרום אמריקה.⁴⁹

בדצמבר 1952 החל להיקלט בברור-חיל הראשון מבין שמונה גרעיני עלייה שעלו לישראל מקרב בוגרי תנועת הנוער 'דרור' בברזיל, ושקיבעו מכאן ואילך את זהותו של המקום בתורת 'הקיבוץ הברזילאי'. אעסוק בשלושה אירועים מכוננים בקורותיה של תנועת 'דרור' הברזילאית: כינוס לאפה במאי 1950, ההחלטה לכוון את כל גרעיני התנועה לקיבוץ ברור-חיל והענימות עם ההנהגה העליונה של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בשנת 1956 בשאלה אם להמשיך לייעד את חניכי התנועה להיקלט אך ורק בברור-חיל.

ברור-חיל נוסד ב-19 באפריל 1948, והוא נקודת היישוב היהודית הראשונה שנוסדה בשנת תש"ח, הקיבוץ הראשון שהוקם בעיצומה של מלחמת העצמאות, והקיבוץ האחרון שהוקם לפני ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי. שם הקיבוץ נשאל מיישוב עברי קדום מתקופת בית שני, בדומה לשימוש שעשה בשם זה הכפר הערבי הסמוך בריר, שהוקם באמצע המאה התשע-עשרה, ושמנה כ-2,200 נפשות. הקיבוץ נבנה על אדמת 'קרן קימת לישראל' במתכונת דומה לזו של ימי 'חומה ומגדל' וכחלק מהלחימה על פריצת הדרך לנגב. בעיתון 'הארץ' נכתב ב-14 במאי: 'לאור הבוקר והנה ישוב חדש על צריפיו ועל ביצוריו צץ והיה והוא שולח אות אזהרה אל הכפר שכנו: לקרב או לשלום'. בבוקרו של אותו יום הושלם כיבוש הכפר בריר, שתושביו נטלו חלק פעיל בחסימת תנועת השיירות היהודיות אל עבר יישובי הנגב, המקום נחרב, ותושביו סולקו ממנו.⁵⁰ הקיבוץ שוכן כ-50 ק"מ מצפון לכאר-שבע וכ-15 ק"מ ממזרח לאשקלון. מייסדיו היו חברי קבוצת 'הסנה', שעלו מקרב התנועה הציונית במצרים, ושמנו כ-140 איש. עקב קשיים כלכליים, קצה של התנועה הציונית במצרים, שנועדה לשמש כעתודת כוח האדם, והפילוג בתנועת 'הקיבוץ המאוחד' בשנת 1951 (התנועה שאליה השתייך ברור-חיל), נקלעה נקודת היישוב למשבר קשה.⁵¹ הקיבוץ הצטרף לתנועת 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', שנוצרה כתוצאה מהפילוג, ושהייתה מזוהה עם מפא"י. נותרו בו חמישים ושישה חברים

48 בר-גיל (לעיל, הערה 45), עמ' 2, 130, 138.

49 R. Soldinger, *The Absorption of Latin American Immigrants in Kibbutzim*, Rehovot 1981, p. 3

50 'ישוב חדש בנגב חולש מאתמול על כפר פורע שהפריע לתחבורה היהודית', דבר, 20 באפריל 1948; 'י ויק, 'ברור חיל', הארץ, 14 במאי 1948; יומן בן-גוריון, 14 במאי 1948, אב"ג; ניר (לעיל, הערה 8), עמ' 380.

51 ד' רוזנהק, דרכי בברור-חיל, ברור-חיל תשמ"ט, עמ' 43-58.

קיבוץ ברור-חיל
בימיו הראשונים.
הקיבוץ נוסד
על ידי חברי
קבוצת 'הסנה',
חברי התנועה
הציונית במצרים,
באפריל 1948
(באדיבות יד-טבנקין)

בלכוד וכן עשרים ושישה מועמדים לחברות, מרביתם ממצרים ומיעוטם ממרוקו. בשיחה שהתקיימה ב-26 בנובמבר 1951 עם נציגי 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', אמרו חברי מזכירות ברור-חיל (כולם מיוצאי מצרים):

עם עזיבת חברי מפ"ם בשנה שעברה עזבו חברים פעילים ותיקים. הרבה מהחברים שנשארו הם בלתי אחראים. בעיקר נמצאות במקום הרבה בחורות שלא רוצות לעבוד ונמצאות כאן בזכות בעליהן, שהמשק לא יכול לוותר עליהם. החברים לא רוצים כמצב זה לקבל עליהם תפקידים. אין לקבל את העלייה שבאה ממרוקו, באים ועוזבים והופכים את המקום לתחנת מעבר. ממצרים אין תקווה לעלייה בזמן הקרוב ולכן המסקנה שלהם, שהכרחי להביא למקום מיד קבוצה מאורגנת, רצוי לא מארצות המזרח. אחרת אין אפשרות קיום במקום גם להם. הם דורשים את הגרעין הברזילאי.⁵²

אם אלה יסרכו לבוא, הוסיפו חברי המזכירות, אזי הם מעוניינים בהשלמה של קבוצות אחרות, אבל עולי 'דרור' מברזיל היו בעדיפות ראשונה מבחינתם. באמצע 1952 הוחלט ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' כי בוגרי תנועת הנוער 'דרור' מברזיל שהחלו מגיעים ארצה בינואר 1950, ישמשו כמאגר האנושי החלופי שיאפשר את המשך קיומו ופיתוחו של קיבוץ ברור-חיל. הם נועדו עד אותה שעה להיקלט בקיבוץ מפלסים שבשער הנגב ואף שהו בו תקופה מסוימת, אך המתח שהתגלה ביניהם לבין בוגרי 'דרור' מארגנטינה שהיו רוב מניינם של חברי מפלסים, הביא לעזיבת מרביתם את המקום, להתגייסותם לנח"ל ולהעברתם להכשרה חקלאית, תחילה בקבוצת כנרת ובהמשך בקיבוץ אפיקים. הבחירה באפיקים לא הייתה מקרית אלא פועל יוצא מאופיו כקיבוץ גדול, בלתי דוקטרינרי, בעל פתיחות מחשבתית ומגוון מבחינה כלכלית – מרכיבים שתאמו את הלך הרוח ואת המנטליות של חברי תנועת 'דרור' הברזילאית ואת שאיפותיהם החלוציות.⁵³ בדילמה שהעמידה לפנייהם מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' – להקים קיבוץ חדש סמוך לצפת או לחזור לנגב ולתגבר שם

52 דו"ח ביקור ועדת המשק של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בברור-חיל, 11 בספטמבר 1951, אי"ט, 7/294/3; ביקור נציגי 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בברור-חיל, 26 בנובמבר 1951, שם, 7/294/4.

53 פריזול (לעיל, הערה 3), עמ' 57-63; רוזנהק (לעיל, הערה 51), עמ' 66-68; קוריןדי (לעיל, הערה 45), עמ' 11.

קיבוץ קיים – בחרו חברי תנועת 'דרור' מברזיל בחלופה השנייה. בזיכרונותיו סיפר אמיר פלוט, שנמנה עם חברי 'דרור' שהמתינו בברזיל לשעתם לעלות, כי הם קיוו בסתר לבס שיקרו שני דברים: שהבחירה תהיה בברור-חיל, בגלל הפיתוי שבהגשמת חזון הפרחת המדבר, ושיצליחו להחליף את שם המקום עקב הקושי בהגיית שמו, מאחר שהצליל הגרוני של האות חי"ת אינו קיים בפורטוגזית. בנימה אופיינית למזג הרווח בקרב מרבית חבריו לתנועה הוא סיכם: 'טוב, אי אפשר להשיג הכל בחיים...'⁵⁴.

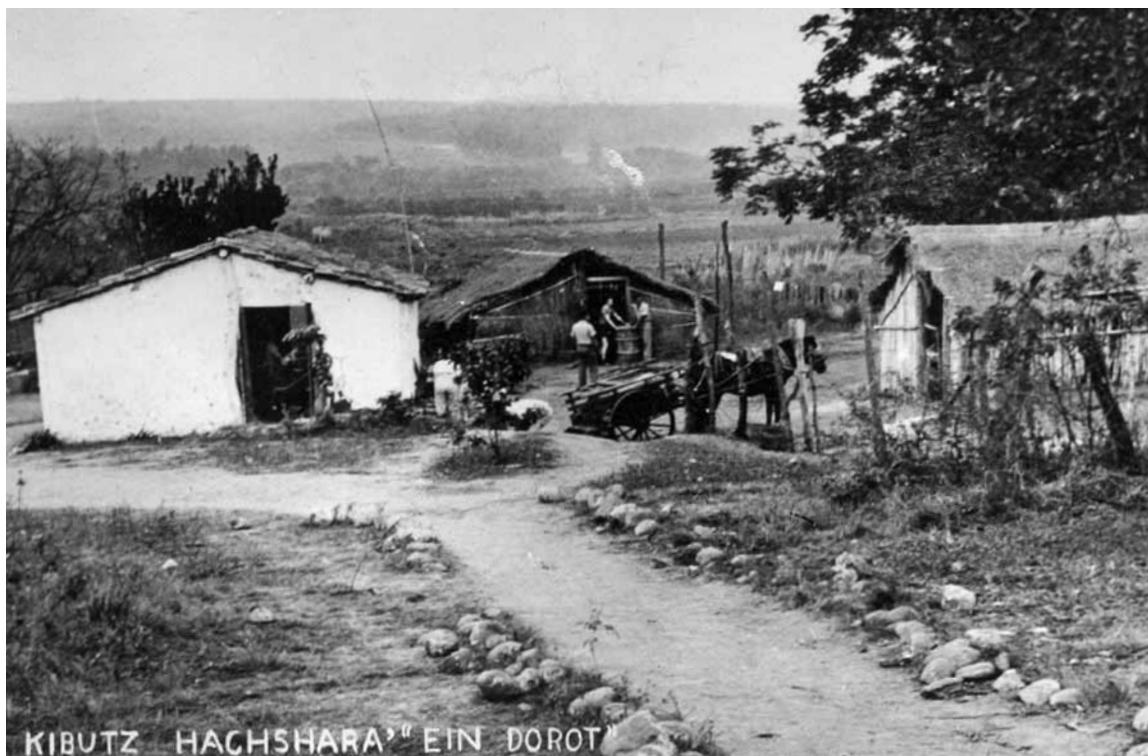
ד. כינוס תנועת 'דרור' בלאפה

עם ראשית פעילותם, ערב הקמת המדינה, מנו חברי תנועות הנוער הציוניות בברזיל כמה מאות צעירות וצעירים בשנות העשרה ובתחילת שנות העשרים לחייהם. הגורם הממסדי הישראלי שקיים מגע עם נציגי תנועות הנוער בברזיל בשנות החמישים הראשונות היה שליחי 'קרן קיימת לישראל', שעמדו בקשר שוטף עם מחלקת הנוער והחלוצים בהסתדרות הציונית. בדיווחים שהם העבירו למוסדות הציוניים בירושלים הוגדרה פעולת תנועות הנוער החלוציות, בעיקר זו של 'השומר הצעיר' ו'דרור' (שהפכה בינתיים ל'איחוד הנוער החלוצי'), 'כשחיה נגד הזרם'. להערכת השליחים היו בתנועות הנוער כ-13,000 נערות ונערים, וכחמישית מהם היו פעילים בתנועות המגשימות. המדובר היה בכ-2,500 צעירים, שכמחציתם היו חברים ב'שומר הצעיר' וכמחציתם ב'דרור'. אף שמספרם היחסי היה קטן, נתפסו תנועות הנוער 'כגורם הדינמי ביותר בחיים הציוניים בברזיל, עם כל חולשתן'. הנוער החלוצי בתנועת 'דרור' תואר בגאוה כפי עסקניה הוותיקים של מפלגת 'פועלי ציון – התאחדות' (השלוחה העולמית של מפא"י) כ'מתעתד לקבל את הירושה הגדולה של ההגשמה הציונית-סוציאליסטית'.⁵⁵

בשנת 1949 הוקמו במימונה של ההסתדרות הציונית שלוש חוות הכשרה במדינת סאו פאולו עבור חניכי התנועות 'דרור', 'השומר הצעיר' ובית"ר, שחפצו להקנות לחבריהן הכנה מעשית ראשונית לקראת חיי השיתוף והחקלאות הצפויים להם בישראל. במישור העקרוני כוונה חוות ההכשרה לעצב את זיקתו של חבר התנועה למסגרת האידאולוגית שאליה השתייך, לסייע בגיבוש השקפתו על תופעות לאומיות ובעיות חברתיות בגולה ובארץ-ישראל, ובכך לעצב את אישיותו ולחדד את מודעותו לזיקה בין הפרודוקטיוויזציה של החיים הכלכליים היהודיים לבין דפוסי הקיום הלאומי היהודי. חוות ההכשרה של 'דרור', ששמה היה אֵיטוּפֶּבָּה והוסב ל'עין דורות', שכנה כ-15 ק"מ מעיר השדה ז'ונְדֵיֵאֵי וכ-70 ק"מ מהעיר סאו פאולו. יעקב אפרת, שליח מחלקת הנוער והחלוצים, דיווח לשולחיו בירושלים על חוות ההכשרה של 'השומר הצעיר' ו'דרור':

54 א' פלוט, תמיד בתנועה: יומן אישי במסע הציוני, (חמ"ד) 1998, עמ' 43.
55 י' אפרת למחלקת החלוצים והנוער, 3 בינואר 1949, בפברואר 1950, אצ"מ, KKL5/17760 (הציטטה הראשונה מובאת מהמכתב השני); י' נטר ללשכה הראשית של 'קרן קיימת לישראל', 20 בינואר 1951, שם; פ' צ'רשניה, י' פטר ואחרים ללשכה המרכזית של 'קרן קיימת לישראל', 13 בנובמבר 1953, אצ"מ, KKL5/21074; ק' חרמץ, 'הכינוס הארצי הראשון של מפלגת פועלי ציון – התאחדות בברזיל', דבר, 5 במרס 1950 (מכאן הציטטה השנייה).

למעלה: 'עין דורות', חוות ההכשרה של תנועת 'דרור' בברזיל; למטה: ריקוד הורה ב'עין דורות' (1949) (התמונות באדיבות ארכיון קיבוץ ברור-חיל)

מורגש שנמצא פה חבר אנשים שעזב את ספסל הלימודים על מנת להגיע למחוז הפצם. החיים בשתי ההכשרות תוססים. מעבדים תכניות לעתיד, קובעים תכניות חקלאיות, ממש כמו בקיבוץ בארץ [...] מובן שבעיות רבות להן, לשתי התנועות גם יחד והבעיה העיקרית איך לעכב את פרוצס ההתבוללות בקרב הנוער היהודי שהולך בצעדים מהירים. אבל חוות ההכשרה מהווה קרן אור בתוך הרחוב היהודי הברזילאי. כדאית כל השקעה בכדי לתת אפשרויות לנוער הזה להתפתח ולהקריין על אחרים.⁵⁶

הקמת חוות ההכשרה לא עברה בלי מחלוקת. לנוכח ההיקף המוגבל ביחס למספר הפוטנציאלי של הצעירים המצטרפים לתנועות החלוציות, גרס ברנדרו צימרינג

56 אפרת למחלקת החלוץ והנוער, 19 בפברואר 1950, אצ"מ, KKL5/17760. על היווצרות רעיון ההכשרה כנדרב מרכזי בחייה של תנועת נוער ציונית חלוצית ראו: י' אופנהיים, תנועת החלוץ בפולין, 1917-1929, ירושלים תשמ"ב, עמ' 239-305, 421-500.

(רב צמיר), מראשי 'דרור' בסאו פאולו, כי אין לעלות לישראל בטרם עת, ושלפי שעה יש להימנע מהקמת חוות ההכשרה. במקום זאת עדיף להשתהות בברזיל ולהשקיע בעבודה רעיונית ענפה בקרב הנוער היהודי על מנת להגדיל את מספר הצעירים בתנועה, ולהתחיל לעלות רק לאחר כמה שנים, שבהן יועמק החינוך האידאולוגי ויורחב מעגל הפעילים. את המגמה המנוגדת הובילו מייסדי תנועת 'דרור' בפורטו אלגרה ובריו דה ז'ניירו, ובלט ביניהם יוסף אתרוג; הם טענו כי אם תידחה עלייתם עכשיו, ייתכן שכבר לא תצא אל הפועל כלל. נוסף על כך חברי תנועת 'השומר הצעיר' בברזיל התארגנו לעלות כדי לסייע לקיבוצי התנועה במלחמת העצמאות ועל כן אל ל'דרור' לפגור מאחור. צימרינג נועץ בנושא ביוסף אלמוגי – ממלא מקום מזכיר מועצת פועלי חיפה ולימים שר מטעם מפא"י – שביקר אז בסאו פאולו, והוא העריך כי נחוץ לעלות בהקדם, אך מוטב שצימרינג יישאר בברזיל וינהיג עוד זמן מה את התנועה.⁵⁷ בכינוס הארצי השני של תנועת 'דרור' בברזיל, שהתקיים באוגוסט 1948, נפל הפור בזכות הקמת חוות ההכשרה, ונוסד גרעין החברים הראשון שהתעתד להיערך לקראת עלייתו. במבט לאחור נראה כי חוות ההכשרה לא הקנתה את הכלים המקצועיים

הנפת דגלי ישראל וברזיל ב'עין דורות' (באדיבות ארכיון קיבוץ ברור-חיל)

והמעשיים שהקמתה התיימרה לספק לבוגרים שנערכו לעלות ארצה. עם זאת מנקודת מבטו של הפרט הייתה לשהייה בה ערך רב, שכן ההימצאות בחווה סייעה לניתוקו מהמכשולים הפסיכולוגיים, הרגשיים והמשפחתיים שהכבידו עד הרגע האחרון על ביצוע הצעד המכריע של העלייה. מבחינתו של הכלל התנועתי ב'דרור' ביטאה חוות ההכשרה באופן סמלי ומוחשי את שאיפת התנועה ליצור ולפתח בסיס יישובי משקי-חקלאי אחד המזוהה עמה בישראל.⁵⁸

תשעה-עשר חברים, שהיו חלק מגרעין החלוצים הראשון של תנועת 'דרור', עלו ארצה בינואר 1950. הם נקלטו כאמור תחילה בקיבוץ מפלסים, ובעקבותיהם יצאו ארצה בחודש יולי יתר חברי הגרעין הראשון, שמנה בסך הכול ארבעים ושלושה חברים.⁵⁹ בעיתון 'דבר' סופר כי 'יציאת חלוצי 'דרור' הפכה להפגנה לאומית לכבוד מדינת ישראל. רבים באו למסיבת הפרידה לכבוד היוצאים

57 'As Encruzilhadas no Caminho', D. Tsamir (B. Cymering), מילגרם (לעיל, הערה 3), עמ' 45-46.

58 קורינלדי (לעיל, הערה 45), עמ' 10.

59 אפרת למחלקת החלוצים והנוער, 19 בפברואר 1950, אצ"מ, KKL5/17760; פריזל (לעיל, הערה 3), עמ' 28; רוזנהק (לעיל, הערה 51), עמ' 72.

המוני יהודים התקהלו בנמלי סנטוס [עיר הנמל של מדינת סאו פאולו] וריו דה ז'ניירו וליוו בתשואות את קבוצת החלוץ של הנוער היהודי מבראזיל היוצא להגשמה עצמית במדינת ישראל.⁶⁰ כאמור הייתה זו הקבוצה השנייה ולא הראשונה שיצאה לדרכה, אך נדמה כי הסיבה המהותית להתייחסות הפומבית אליה הייתה אירוע שהתרחש חודשיים קודם לכן.

האתגר המרכזי שניצב לפני תנועת 'דרור' לנוכח החלטת פעילי התנועה הוותיקים והבכירים לעלות ארצה היה כיצד ליצור מערכת בין-דורית שמזינה את עצמה, ושנוצר בה שוב ושוב חבר פעילים מרכזי חדש המוביל את התנועה עד שמגיע תורו לעלות וחוזר חלילה. הדילמה הקונקרטית הייתה איך לשבץ את הצעדים המוסכמים לקראת עלייה לישראל והיקלטות בקיבוץ – כנדבך מובנה בהגשמת הציונות הסוציאליסטית שבה האמינו – בתוך מכלול רחב של מערכת רעיונית ומשימתית מוצהרת ומחייבת. היעד היה שבמסגרת זאת יראו בני גילים שונים בתנועה את עצמם, במישרין ובעקיפין, משתייכים למארג רב פנים הפורש לפנייהם מסלול חיים מתמשך בברזיל ובישראל במשולב. ב-1 במאי 1950 התכנסה חבורת הפעילים המרכזית של תנועת 'דרור', שמנתה כארבעים צעירים, לדון בשאלה 'לאן פניה' של התנועה, על רקע עלייתם ארצה של ראשוני בוגריה. בגלל גשמים חזקים שירדו באותו יום לא יכלה החבורה להתכנס בסן ברנרדו (מערי הפרוור של סאו פאולו), ועל כן הועבר הכינוס לבית כנסת בלתי מאוכלס בשכונת לאפה בסאו פאולו. השומר במקום הרשה לחבורה לקיים את ההתוועדות לאחר שהם הסבירו לו כי באו להגן עליו מפני פגיעה של גורמים אנטישמיים.⁶¹

היה זה מפגש אינטרסים משונה למדי בין יהדות, לאומיות, אנטישמיות וסוציאליזם. הכינוס נמשך שלושה ימים, ובמוקדו עמדה הדילמה שהציג צימרינג – שעתיד לכהן במחצית השנייה של שנות השישים כמזכיר הפנים של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', ושבתאום הימים היה מזכיר תנועת 'דרור' והאישיות הדומיננטית בה: האם הפעילים המרכזיים בתנועת 'דרור' מתכוונים להקדיש את מרב זמנם והאנרגיה שלהם ללימודים אקדמיים ולעסוק בשעות הפנאי בציונות ובחינוך תנועתי, או שעליהם להתמסר בראש ובראשונה לפעילות תנועתית? כפועל יוצא מהכרעה בעד החלופה השנייה נתבע ממרביתם לפרוש מן הלימודים האקדמיים שבהם החלו, ומאלה שטרם החלו ללמוד נדרש לוותר על כוונתם להשתלב בהם בשנים הקרובות. הסוגיה העקרונית הייתה אם ההגשמה של הציונות פירושה מבחינתם לעלות ולהתיישב בישראל, או שמא זהו עניין תאורטי ומופשט, שצעירים עוסקים בו כחלק מתרבות הפנאי שלהם. באופן אישי ובמישור המשפחתי חייבה הדילמה המעיקה הזו שכל אחד מהם יחליט אם הפעילות ב'דרור' היא בבחינת מלל רעיוני ופילוסופי נאה אך בלתי מחייב, או אם משמעותה מחויבות לשנות לחלוטין את סדרי עדיפויותיו ואת אורח חייו.

צמיר, שניהל את הדיון המתארך, הצטרף בשלב מסוים. הוא המיר את קולו הגווע בלחישות כבעין מחזה סוראליסטי על אוזנו של פרלוב, שעתיד היה לרשת אותו בתפקיד מזכיר 'דרור', וזה הכריז בקול הבריטון העמוק שלו על עמדותיו של צימרינג, שדרש מחבריו ללא לאות הכרעה ברורה – 'מה עושים עכשיו?'. מטרתו המידית של צימרינג הייתה להניע קבוצה גדולה של בוגרים להתחייב כי יירתמו

60 ק' חרמץ, 'מהמתרחש ביהדות בראזיל', דבר, 13 ביולי 1950.

61 פריזל (לעיל, הערה 3), עמ' 49-51.

לפעילות מלאה בתנועה לשם הפצת תורתה הציונית-סוציאליסטית וכדי לגייס לשורותיה חברים צעירים בסוף שנות העשרה לחייהם. חששו העיקרי היה שההתלהבות שאפיינה באותה תקופה את פעילות 'דרור' תדעך בהדרגה ככל שיתרגלו חבריה לראות בקיומה של מדינת ישראל עובדה שגורה, ושכמסלול חייהם תיווצר הפרדה בין אמונתם הרעיונית בציונות ובסוציאליזם לבין הפרקטיקה של לימודים אקדמיים, התמקצעות, הקמת משפחה והשתקעות בברזיל. במישור הרוחני הוא ביקש להטביע בקרבם את ההכרה שהציונות מצויה בשלב מהפכני, שתובע באופן אישי מכל אחד מחברי 'דרור' הכרעה מהפכנית לאלתר בנוגע לדרך חייו מכאן ולהבא.⁶²

לאחר מחלוקות ומשברים לא מעטים הוחלט בכינוס לאפה שהתנועה מחייבת את חבריה, לבד משלושה שנחשבו כחוקרים בעלי פוטנציאל מבטיח במיוחד, להתמסר מיד לפעילות תנועתית ולוותר על הלימודים האקדמיים. השלושה היו ויטוריו קוריןלדי, שלמד ארכיטקטורה, ושהיה לימים האדריכל הראשי של מחלקת התכנון ב'תנועה הקיבוצית המאוחדת', ז'ורז'ה זוסמן שלמד פיזיקה, ושהיה לימים פרופסור לאנרגייה גרעינית במכון ויצמן למדע, ויוסף קוצ'ינסקי (קציר) שלמד רפואה, ושהיה לימים מנהל הפגייה בבית החולים רמב"ם בחיפה. על מנת לממן את פעילותם נדרשו החברים לעבור תהליך פרולטריוזיה, כפי שהם כינו זאת, כלומר למצוא להם פרנסה זמנית ולהפריש מהכנסתם לקופה משותפת.

למעלה מעשרים חברים בשלב ראשון, ובראשם חברי הנהגת התנועה, יישמו את החלטת הכינוס בלאפה. הכרעה זו עוררה תגובות זועמות מצד לא מעטים מהורי הפעילים, שכעסו משום שילדיהם ויתרו על פיתוח הקריירה האישית שלהם לטובת רעיונות ערטילאיים. ואולם החלטת לאפה גרמה בתוך זמן קצר להפיכתה של 'דרור' לגורם בעל משקל סגולי גדול מהיקפו המספרי בקהילה היהודית בסאו פאולו. התנועה הצטיירה כגוף בעל השקפת עולם בהירה והחלטית, שחבריו נחושים להפיץ את השקפותיהם ולממש את הערכים שטיפחו בקרב בני הנוער בקהילה, אגב הכפפת שגרת התנהלותם היום-יומית לערכיהם. היה זה צעד מהפכני בחייהם האישיים של החברים, ומשעשו אותו חשו שהם זכאים להיחשב כמי שהצטרפו בפועל, בעודם בברזיל, אל זרמי המעמקים של המהפכה הציונית.⁶³ הדבר בלט במאמר יסודי שביטא את המזג התנועתי של 'דרור', ושפורסם בביטאון התנועה כמה שבועות לאחר הכינוס. במאמר שכתב נחום פסה, לימים מנכ"ל 'קופת חולים כללית', נפרשה משמעותה של החלטת לאפה בעיני חברי 'דרור':

עשינו מה שצודק ומה שנחוץ. אנו ואלה המרגישים כמותנו יכולים בכטחה לחוש סיפוק בזכות הידיעה שהננו ממשיכי דרכם של צעירי העליות שקדמו לנו, שנאבקו ונאבקים נגד הפשיזם בכל חלקי תבל, של הצעירים החלוצים מגטו ורשה, של חלוצי הגליל, הנגב והרי ירושלים... ושל הצעירים שעזבו את האוניברסיטה העברית והתגייסו להגנה ולפלמ"ח.⁶⁴

62 שם, עמ' 44-54; E. Friesel, *The Days and the Seasons*, Detroit 1996, pp. 41-42; בסנזי-פינסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 70-78; צמיר (לעיל, הערה 57), עמ' 46-47; V. Corinaldi, 'Há Caminhos que Levam de Roma a Jerusalém'; מילגרם (לעיל, הערה 3), עמ' 128-130; 'עדות: נחום פסה', מראיין מ' טורר, זמיר (לעיל, הערה 45), עמ' 20.

63 ראו מקורות בהערה קודמת.

64 N.H. Fassa, 'O Unico Caminho', *Dror*, Junho 1950, מילגרם (לעיל, הערה 3), נספחים (בלתי ממוספר).

'המלחמה בלימודים' הייתה אמנם לדברי צימרינג החלטה קשה במישור האישי והקולקטיבי, אבל היא טיהרה את אוירת התנועה, גיבשה את פעיליה ויצרה תנאים פסיכולוגיים אחידים בעד חלוציות'. מהלך זה העמיד את החלוציות – בתורת מושג שמשמעותו הקונקרטי עליו והתיישבות חקלאית בקיבוץ, ובתוך כך הליכה בדרך שפרצו קודמיהם המתיישבים והלוחמים – כציר המרכזי שסביבו נעים החיים התנועתיים ב'דרור'. עד מהרה עתידה הייתה להצטרף לכך ההיקלטות ב'קיבוץ הברזילאי', ברור-חיל. המהלך נבע אמנם מצרכיה הפנימיים של 'דרור', אבל שימש כמנוף להגברת המודעות לנוכחותה בקהילה היהודית, ובזכותו היא התבססה בנוף היהודי-ברזילאי כגורם החותר להפוך 'לתנועה של המונים', והממריץ את פעיליו לגייס לשורותיהם עוד ועוד צעירים, בעיקר לשכבות הגיל הבוגרות.⁶⁵ המגמה לחבר את הערכים החלוציים האידאליסטיים שהושתתו על שיחות בעניינים אידאולוגיים בתנועת נוער עם שימור הזיקה אל התרבות של ארץ המוצא הברזילאית, עתידה הייתה להתבהר במלוא היקפה על אדמת ישראל. החיבור הזה נוצר כמעט מאליו ובאורח ספונטני כפרי החיים השיתופיים של דוברי הפורטוגזית בספר הדרומי, שדבקו בשאיפה התנועתית לטפח קשר מתמשך שיגשר בין שני העולמות.

ה. המפגש בין ציונות חלוצית לדיפלומטיה תרבותית

מסוף שנת 1952 החלו להיקלט חברי תנועת 'דרור' הברזילאית שעלו ארצה בקיבוץ ברור-חיל. כמה חודשים לאחר מכן החליטו חברי התנועה בישראל והנהגת התנועה בברזיל שמכאן ואילך יופנו העולים אך ורק לקיבוץ זה. לעומתם העדיפה תנועת 'השומר הצעיר' הברזילאית לפזר את בוגריה במספר קיבוצים, בתקווה שכך יצליחו להיקלט ולהתערות ביתר קלות במציאות הקיבוצית הישראלית. שיקולים אחדים נהחו את 'דרור' וברור-חיל בהכרעתם. ראשית, ריכוז כל פעילי התנועה נדבך על גבי נדבך – לשכבותיהם הגיליות השונות – בקיבוץ המזוהה עם דרכה של 'דרור', והמחויב להקדיש משאבים אנושיים וארגוניים למימוש תפיסתה בחיי היום-יום. שנית, שימור שיתוף הפעולה הפרקטי והאידאולוגי בין חברי התנועה שכבר נמצאים בישראל לבין עמיתיהם העוסקים בפעילות חינוכית בברזיל ובהכנת גרעיני העלייה הבאים. שלישית, חתירה ליצירת קיבוץ גדול מבחינת מספר חבריו, שתתקיים בו זיקה דינמית, רצופה ומתמשכת בין 'ארץ האם' לבין נקודת יישוב בעלת דגשים ברזילאיים מובהקים מבחינה תרבותית, מנטלית, לשונית ועוד.⁶⁶

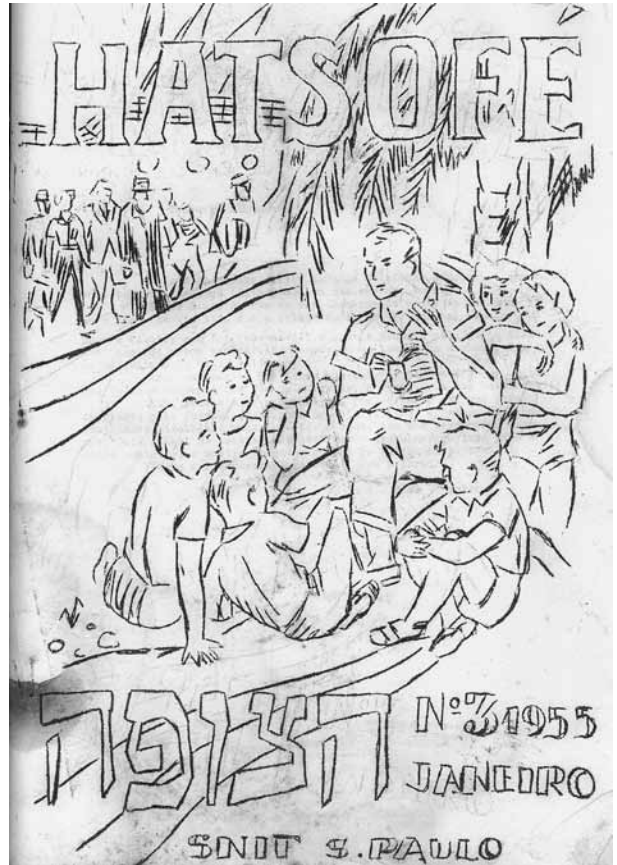
ההכרעה לעגן באורח פורמלי את הזיקה בין תנועת 'דרור' הברזילאית (לגלגוליה) לבין ברור-חיל התקבלה באמצע 1953, בעת ביקורו של שרת בברזיל אבל ללא קשר ישיר אליו. בתקופה הנדונה הסתמנה דעיכה מסוימת בהתלהבות הראשונית לנוכח הקמתה של מדינת ישראל ובאו 'ימי קטנות', ובנסיבות אלה נוצר משבר בנוגע למשמעותה הקונקרטי של התודעה הציונית. בחוגי הנוער הציוני

65 ד' צמיר, 'קיום אופייניים בהתפתחותה של התנועה הברזילאית', קונטרס, 28 (14 ביולי 1956), א"ט, 7/180/7. 'קונטרס' היה כתב-העת של 'איהוד הנוער החלוצי'.

66 שם; צ' חזן, נתיבים וגעגועים, תרגמו א' הצמרי וש' מור-הצמרי, תל-אביב תשס"ז, עמ' 106-107, 128-131.

בברזיל, כמו בתפוצות יהודיות אחרות, התבלטה דילמה כפולה: האם כינון המדינה משמעו שפג הצורך בציונות? והאם מי שמסיבות שונות אינם יכולים לממש את התכנית המוצהרת לעלות לארץ צריכים בהכרח לנטוש את שורות התנועה?⁶⁷ בתנועת 'דרור', שדחקה בכוגריה להגשים את צו העלייה,

נדרשה תחלופה רצופה של הפעילים המרכזיים בתנועה, שכן פעם אחר פעם עלו חברי ההנהגה ארצה. מבחינת מספרית הוכחה תקפותה של ההחלטה לחייב את הבוגרים לעלות ארצה, כאשר התנועה הצליחה בעקביות לייצר מתוכה מחדש הנהגה ראויה ובה בעת להעמיק את היקף פעולתה, כפי שהדבר ניכר בנתונים משנת 1956. ביהדות ארגנטינה, שמנתה כ־300,000 נפש, היו עשרים ושלושה סניפים של תנועת 'דרור', ובהם 1,222 חניכים. לעומת זאת בברזיל, שיהודיה מנו כשליש ממספרם של יהודי ארגנטינה, היו לתנועת 'דרור' שבעה סניפים, ובהם 1,020 חניכים. בשנים 1952-1956 עלו מארגנטינה לישראל 378 בוגרי 'דרור' (230 מהם שהו טרם עלייתם בחוות הכשרה), ומברזיל עלו 234 בוגרי התנועה (143 מהם שהו טרם עלייתם בחוות הכשרה).⁶⁸ נתונים אלה השתקפו גם בהיקף העלייה מהארצות הללו באותה תקופה: מהקמת המדינה ועד 1960 עלו ארצה מארגנטינה 4,040 יהודים, לעומת 1,704 יהודים שעלו מברזיל.⁶⁹ הגישה שנועדה להבטיח כי גרעין גדול של ברזילאים יחיה בקיבוץ אחד וישמש לאורך ימים כאמצעי קשר עם הקהילה היהודית בברזיל וכגורם

שער חוברת שכבת 'הצופה' (גילאי 9-11) של תנועת הנוער 'דרור', סאו פאולו 1955 (באדיבות ארכיון קיבוץ ברור-חיל)

החלוצי והדומיננטי של יהדות ברזיל בישראל, נועדה להזיז את תהליך ההתפתחות הדמוגרפית ההדרגתית של ברור-חיל ולהציג לפני חניכי 'דרור' בברזיל משאת נפש חלוצית ראלית ומוחשית. גישה זו לא נותרה בתחומי הנעשה בחיק הקיבוץ ובתנועת הנוער, אלא הקרינה על תהליך הידוק היחסים של הקהילה היהודית בברזיל עם ישראל ועל הידוק הקשרים הדיפלומטיים בין ברזיל לישראל. המגמה האמורה באה לידי ביטוי בכירור במישורי המגע התרבותי הרשמי והבלתי רשמי, שחברי 'דרור' וברור-חיל מילאו בו תפקיד פסיווי למדי.

67 ק' חרמץ, 'חנוך ותרבות בברזיל', דבר, 16 בפברואר 1953.

68 'חברי התנועה בחו"ל', קונטרס, 30 (22 ביולי 1956), א"ט, 7/180/7.

69 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 2007-2010, ירושלים 2012, עמ' 37, 'עולים לפי תקופת עלייה, יבשת וארץ לידה', לוח 5. מהקמת המדינה ועד 2010 עלו מארגנטינה 60,169 יהודים, ומברזיל עלו 11,587 יהודים.

מזן הפרספקטיבה של ראשי הקהילה היהודית בברזיל הייתה פעילותן של תנועות הנוער הציוניות מרכיב במערך רחב של עשייה קהילתית יהודית. בהקשר הציוני כללה עשייה זו בין היתר את בתי הספר היהודיים שלימדו בהם גם בעברית, את הפעולות החינוכיות שיזמו שליחי 'קרן קימת לישראל', את המגביית למען ישראל ואת טקסי יום העצמאות של ישראל מדי שנה. נלווה אליהם הירחון 'ברזיל-ישראל', שנרפס בפורטוגזית בריו דה ז'ניירו בעריכתה של ברטה קוגן, נפוץ באלפי עותקים, ודומה בעיתון 'דבר' למעין "גשר הנייר" של ימות המשיח באגדה היהודית, שמחבר 'בין יהדות ברזיל הרחוקה ובין מדינת ישראל'. כחלק מהמכלול הנזכר הוקמו בריו דה ז'ניירו מכון למחקר היסטורי של היישוב היהודי בברזיל ומכון להקניית תרבות עברית, וב-13 במאי 1954 נוסד בתל-אביב האיגוד לקשרי תרבות ישראל-ברזיל, במקביל לאיגוד דומה שהחל לפעול בריו דה ז'ניירו.⁷⁰ קשרי התרבות המתרקמים התבטאו במימון ובסיוע שהעניק האיגוד הברזילאי להצגת שלושים ציורים של שבעה ציירים ישראלים, ובהם נחום גוטמן ויחזקאל שטרייכמן, בתערוכת הביאנלה שנפתחה בסאו פאולו ביוני 1955.⁷¹ הצייר והדיפלומט אריה ארוך, שכיהן כמנהל המדור לקשרי תרבות במחלקת ההסברה של משרד החוץ, ושהיה לימים הציר השלישי של ישראל בברזיל, עמד על העובדה שהאיגוד שנוסד בריו דה ז'ניירו, בדומה לזה שהוקם בארץ ובמידה רבה בניגוד למתכונת של מכונים מעין אלה שפעלו בארצות אחרות, קיבל עליו את התפקיד להפיץ את התרבות הברזילאית בישראל ולא רק את תרבות ישראל בברזיל.⁷²

בשתי המדינות פרשו אישים בכירים את חסותם על פעילותם הענפה של האיגודים. למשל שר החוץ הברזילאי נאם בטקס פתיחת המכון בריו דה ז'ניירו, שהתקיים באולם ההרצאות של משרד החוץ הברזילאי בנוכחות סנטורים ואישי ציבור בכירים. בישראל נבחר לנשיא כבוד של האיגוד שר החינוך בן-ציון דינור, ובמועצת האיגוד היו חברים בין היתר הציירים מרדכי ארדון וארוך, נשיא הטכניון יעקב דורי, האחים הפרופסורים אהרן ואפרים קצ'לסקי (קציר) ממכון ויצמן למדע, פרופסור גרשם שלום, נשיא התאחדות התעשיינים אריה שנקר, השר יוסף בורג וזלמן שז"ר, שעתידי לכהן כנשיא המדינה. בדין וחשבון על פעולות האיגוד לקשרי התרבות ישראל-ברזיל מסר העומד בראשו, הנשיא והרקטור של האוניברסיטה העברית בירושלים פרופסור בנימין מזר, כי כחלק מפעילות האיגוד, שכללה ביקורים הדדיים ותערוכות בתחומי הציור, הארכיטקטורה, הצילום, הספרות ועוד, עתידים חבריו לסייר ב'קיבוץ עולי ברזיל', "ברור חיל" שכנגב הצפוני. חברי קיבוץ זה, שרובם נולדו בברזיל ושפת אמם פורטוגזית, עדכן מזר את חברי מועצת האיגוד, 'הביאו עמם מעט מטעמה של ארץ מוצאם ומתרבותה, והכוונה היא לאפשר לחברי האיגוד לשאוף מעט מאווירה זו'.⁷³

70 ראו למשל: ז' בן-דוד, 'היהדות והציונות בברזיל', דבר, 28 בספטמבר 1951; מדור אמריקה הלטינית במשרד החוץ לצירות ישראל בריו דה ז'ניירו, 16 במאי 1954, אה"מ, חצ-2390/16; 'אמית', 'מוסד תרבותי ברזיל-ישראל', דבר, 20 ביוני 1954; א' פסקין, מנהל המכון לתרבות עברית, ללשכה הראשית של 'קרן קימת לישראל', 4 בנובמבר 1955, אצ"מ, KKL5/22478.

71 'ציירים מישראל בתערוכת סאו פאולו', הארץ, 6 ביוני 1955.

72 ארוך לצירות ישראל בריו דה ז'ניירו, 2 באפריל 1954, אה"מ, חצ-2390/16.

73 ב' מזר ו' לרון לחברי מועצת האיגוד לקשרי תרבות ישראל-ברזיל, 19 באפריל 1955, אה"מ, חצ-2390/16.

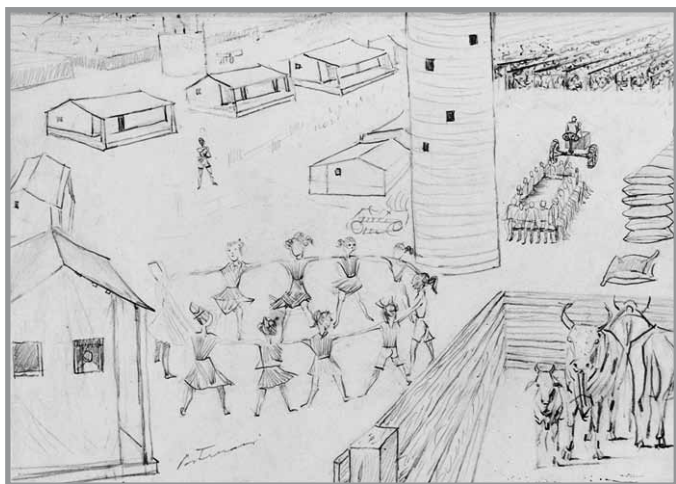
במסגרת הפעילות התרבותית המשותפת בא לישראל באוגוסט 1955 הסופר והעיתונאי הברזילאי הנודע ג'וז'ה לינס דו ראגו (Do Rego), ובעקבות מסעו הוא פרסם סדרת מאמרים על ישראל בעיתון הברזילאי החשוב ביותר 'או גלובו' (*O Globo*, העולם). ביקורו בברור-חיל, בהדרכתם של שני צעירים ברזילאים מסאו פאלו שהפכו לחברי הקיבוץ, היה לדבריו אחד מגולות הכותרת של שהייתו בישראל, ולא רק משום ששוחחו עמו על כדורגל 'זאירחווהו בלבביות האנושית החמה הנהוגה בבית ברזילאי'. באמצעות דו ראגו נחשפו מיליוני קוראי העיתון אל 'קיבוצם של הברזילאים' השוכן בנגב, והממשמש דגם לצורת חיים שבה 'ההומניות במקום הברוטליות היא העיקר, מתוך מתן אחריות לכל אדם באורח הרמוני'. שיר ההלל של הסופר, שעל פי עדותו התרגש עד דמעות למראה עיניו בברור-חיל – שם, ולא בשום מקום אחר בסיוורו ברחבי ישראל ובאתרים הקדושים לדתו הנוצרית בגדה המערבית – נחתם בקביעה שהחיים החברתיים הנוצרים בקיבוץ הם המראה המזוקק הקרוב ביותר שראה מימיו למילה היוונית 'סימפונייה'.⁷⁴

מנקודת המבט הציבורית-פומבית הישראלית נדמה כי שיאה של פעילות תרבותית זו אירע ביוני 1956, עם פתיחת תערוכת עבודותיו של הצייר הברזילאי קנדידו פורטינרי (Portinari), שנחשב כ'פיקאסו של ברזיל'. התערוכה התקיימה ביזמתם של שני האיגודים לקשרי התרבות בין ברזיל לישראל, וזכתה לחסותו של שר החוץ שרת, יממה לפני פרישתו המאולצת מתפקידו ערב מלחמת סיני. שרת, שתלה במבואת המעון הרשמי של שר החוץ את תמונת פורטינרי שקיבל בעקבות סיורו בברזיל בשנת 1953, אמר לצייר כי הקהל הרב שהגיע לפתיחת התערוכה בירושלים בשבת בבוקר, 'בא לא להיראות ולהתגדרר אלא אך ורק לספק צורך תרבותי – להזין עיניו ביצירה אמנותית מעולה'.⁷⁵ כ-160 מציורי השמן, הרישומים, הרפרודוקציות והתצלומים של פורטינרי הוצגו במשך ארבעה חודשים בזה אחר זה ב'בצלאל' שכירושלים, במוזאון תל-אביב, במוזאון לאמנות חדישה בחיפה ובמשכן לאמנות ע"ש חיים אתר בעין-חרוד. בקטלוג שליווה את התערוכה ציין ציר ברזיל בישראל, נלסון טאבאז'ארה (Tavajara), כי 'פורטינרי הינו ביטויה הנאמן של ברזיל'. הוא שיבח את האיגודים לקשרי תרבות ברזיל-ישראל, שהבינו כי אין שום 'אמן ברזילאי אחר שיוכל להתעלות עליו הן מבחינת זכותו והן מבחינת יכולתו להיות פרשנם הנאמן של כל אותם נתונים העושים את ברזיל ואת עמה כה שונים מכלל יתר עמי היבשת האמריקאית'.⁷⁶ פורטינרי שהה עשרה ימים בישראל לרגל פתיחת התערוכה ב'בצלאל', טייל במקומות שונים, ועם עזיבתו סיפר כי 'בקיבוץ ברור חיל של יוצאי ברזיל הרגשתי כמו בבית' (הוא גם העניק לקיבוץ ציור משלו במתנה). באדיבותו אמר גם: 'אולם

74 J. Lins do Rego, *Roteiro de Israel*, Rio de Janeiro 1955, pp. 31–32. המאמרים להביא את דו ראגו לישראל ארכו למעלה משנה. ראו: 'אמית, 'מוסד תרבותי ברזיל-ישראל', דבר, 20 ביוני 1954.

75 מ' שרת, יומן אישי, ה, תל-אביב 1978, עמ' 1441–1443 (15–16 ביוני 1956); 'צייר ברזילי לישראל', דבר, 19 באפריל 1956.

76 'תערוכת פורטינרי נפתחה בירושלים', דבר, 17 ביוני 1956; 'נפתחה תערוכת הצייר פורטינרי', שם, 23 ביולי 1956; נ' טאבאז'ארה, 'הקדמה', קאנדידו פורטינרי: ציורי שמן ורישומים מן השנים 1940–1956, ירושלים תשט"ז. במאי 1955 התקיימה ב'בצלאל' תערוכה של ארכיטקטים ברזילאים במתכונת דומה, בחסות האיגודים לקשרי תרבות בין ברזיל לישראל, ולרגל פתיחתה הוענק ל'בצלאל' ציור של פורטינרי. ראו: 'נפתחה תערוכת ארכיטקטים ברזילית', דבר, 15 במאי 1955.

רישום של חיי הקיבוץ בספרו של הצייר הברזילאי קנדידו פורטינרי 'ישראל' (ריו דה ז'ניירו 1957)
(ראו ציור הצבע בשער החוברת)

צוין כי בקיבוץ נמצאים 116 חברים, המתגוררים בחמישה-עשר צריפי עץ, ובהם שלושים ושמונה יחידות דיור, ורק שלושה בניינים, הכוללים שתיים-עשרה יחידות דיור.⁷⁸ לאורך שנות החמישים דחקו פרנסי ברור-חיל שוב ושוב במוסדות הסוכנות היהודית המופקדים על ההתיישבות הצעירה ובמוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' כי יירתמו לפתור את בעיית הדיור המעיקה, ונימקו שהמדובר ב'משק קולט, יוצר ומתפתח, המשמש דוגמא מחנכת לעלייה מארצות דרום אמריקה'. במכתב ממרס 1956 ההגיש צמיר, מזכיר הקיבוץ והדמות הבולטת בו, שברור-חיל הוא 'הקיבוץ הראשון של יהדות ברזיל ומהווה לעת עתה הכתובת היחידה של מרכז יהודי זה ומשום כך ניתנת לנו האפשרות הנדירה של הכוונה אלינו של מספר בלתי פוסק של חברי תנועה וגם של קרובים של בנינו'. ברוח זו תבעו הוא ועמיתיו, 'ללא הירות מופרזת' כלשונם, שהגורמים המיישבים יבחנו את מצבם לא לפי הדפוסים המקובלים, אלא לאור הסיכויים הגדולים הטמונים בעבודה שברור-חיל משמש 'כמקור משיכה רציני ביותר' לעולים חלוצים מברזיל, ובהתחשב בכך ש'האנשים והחזון ישנם'.⁷⁹ ביטוי לכך ניכר בגידול המהיר בהיקף האוכלוסייה בברור-חיל, על אף העזיבה הרציפה של חברי הגרעין המצרי. הקיבוץ צמח מ-201 נפשות בשנת 1955 ל-471 נפשות בשנת 1958, עם צפי לגידול ב-90 נפשות נוספות בשנת 1959. חבריו טיפחו חזון להצמיח בנגב קיבוץ רב אוכלוסין ראשון, בסדרי הגודל של אפיקים או גבעת-ברנר; קיבוץ שימנה למעלה מ-1,000 חברים מקרב חברי 'דרור' מברזיל. במכתב ששלחו צמיר ונחום פסה, מרכז המשק, ביוני 1960 אל לוי אשכול, שר האוצר וראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות, ובמקביל אל גיורא יוספטל, שר העבודה, הביאו השניים לשיא את השימוש במוטיב החוזר

עלי להוסיף שבכל מקום בארץ הרגשתי כמו בבית'. בעקבות ביקורו יצא לאור בדצמבר 1957 ספר רישומים וציורים פרי התרשמותו של פורטינרי ממראה עיניו בישראל, והוא נחתם בציור מרשים של חיי הקיבוץ.⁷⁷ חיי היום-יום בספר האפרורי בשער הנגב היו חפים מתהילת ביקורי המכובדים. יומיים לאחר שדיווח שרת בממשלה על ביקורו בברזיל בשנת 1953, פנתה מזכירות ברור-חיל למזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' וביקשה תוספת מבנים דחופה לקיבוץ ההולך ומתאכלס בעולי תנועת 'דרור' מברזיל. בפנייה

77 'הצייר פורטינרי יצא את הארץ', דבר, 26 ביוני 1956; C. Portinari, *Israel, New York & Rio de Janeiro* 1957, p. 141; מזכירות ברור-חיל למזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 במאי 1953, אי"ט, 7/294/4.
78 ראו למשל: מזכירות ברור-חיל אל ר' ויץ, מנהל המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית, 16 בינואר 1956, אי"ט, 7/52/11; צמיר, מזכיר ברור-חיל, אל בסין, המחלקה הטכנית בסוכנות היהודית, 12 במרס 1956, שם; א' בריח, מזכירות ברור-חיל, אל ויץ, 29 בספטמבר 1956, אי"ט, 7/52/12; פסה, מרכז משק ברור-חיל, אל מ' אלטמן, ועדת משק ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 21 באפריל 1960, אי"ט, 7/160/4.

**קיבוץ ברור-חיל
(1956)**

(צילום: פריץ שלזינגר;
באדיבות ארכיון קק"ל)

של 'הקיבוץ הברזילאי' כהנמקה למתן תוספת השקעות ומענקים לברור-חיל:

היום אין באפשרותנו לקלוט אנשים הפונים אלינו מברזיל ומהארץ. החודש למשל, צריכים להגיע 15 איש מברזיל ו-4 משפחות מן הארץ שביקשו להתקבל אצלנו, ואחריהם עוד רבים יבואו. אין אנו יודעים כיצד לקבלם. חשוב גם להדגיש שלא רק שהמשק צריך את האנשים האלה לצורך קיומו ופיתוחו, אלא שאנשים אלה מברזיל ואחרים כמוהם יכולים להיקלט היום רק בברור-חיל. ועל חשיבות העלייה והקליטה מדרום אמריקה אין צורך להוסיף, בוודאי.⁸⁰

80 צמיר ופסה אל אשכול ואל יוספטל, 9 ביוני 1960, אי"ט, 7/160/4; דר"ח ועדת משק של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' על ביקורה בברור-חיל, 16 ביולי 1957, אי"ט, 7/52/12. ההיבטים הכלכליים והחברתיים המקומיים של המציאות המשקית בברור-חיל חורגים מתחומיו של הדיון במאמר הנוכחי, והעיסוק בהקשרם הקונקרטי הוא טרואיולי ביסודו, מאחר שבעיות מסוג זה היו מטבע הדברים בכל קיבוץ.

ו. השליחים, התנועה והגרעין השביעי

בדרך כלל כאשר עוסקים בעלייה של חברי תנועות נוער ציוניות לארץ-ישראל לפני 1948, ולישראל משנת 1948 ואילך, מקובל להקדיש חלק נכבד מתשומת הלב בתיאור ובניתוח של הנושא לשליחים ולהשפעתם בדרכים מגוונות על היווצרות התנועה, גיבושה והתארגנותה לקראת העלייה. לא במקרה נפקד מן התיאור עד כאן ממד זה. יוסף יורעאלי, מזכיר 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' במחצית הראשונה של שנות החמישים, הגדיר את תפקיד השליח שבא מהארץ לתנועת הנוער בחו"ל כחוליה בשלשלת דורות של שליחים מישראל לגולה: 'לקשור ולשזור את החוטים הדקים והעדינים אשר קשרו את היהודים בגולה לאחריות להמשך קיומנו הלאומי'.⁸¹ משמע, לאו דווקא סוציאליזם וקיבוץ כמושגים עקרוניים הם העיקר, אלא טיפוח הזיקה הבלתי אמצעית והאחריות ההרדית בין 'כאן' ל'שם', לתועלתה של הגשמת הציונות. אחד ההיבטים שיחדו את תנועת 'דרור' הברזילאית בפסיפס תנועות הנוער הארץ-ישראליות והישראליות היה ששתי הכרעות היסוד שהתקבלו בה – נטישת השאיפה ללימודים אקדמיים וקביעת ברור-חיל כיעד הקליטה התנועתי של כל בוגריה המהגרים מברזיל לישראל – התקבלו באופן עצמי ועצמאי, עם מעורבות והשפעה חיצונית זניחות מבחינה ארגונית, מנהיגותית, אידאולוגית, כספית וכדומה. הייתה זו יצירה מקומית מקורית, פרי שיקול הדעת והתנאים הקונקרטיים ששררו בתנועת 'דרור' בברזיל ובהמשך בקיבוץ ברור-חיל, וחלק מההידברות המתמשכת בין אישים שנמצאו במסגרות הללו.⁸² בשנת 1955 נראה היה כי תנועת 'דרור' הגיעה לעדנה ומצויה בלב הקונסנזוס היהודי-הקהילתי בברזיל: כהגיגה שנערכה בחוות ההכשרה 'עין דורות' לרגל עלייתו של הגרעין השישי, שמנה כשבעים חברים – הקבוצה המאורגנת הגדולה ביותר שעלתה בכת אחת מברזיל לישראל – השתתפו כמה מבכירי הקהילה, ובכתב העת 'ברזיל-ישראל' צוין המאורע באופן חריג כאירוע החשוב ביותר בחיים הציוניים בברזיל באותה שנה.⁸³

משנת 1956 החלו לפעול שליחים מטעם 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בתנועת הנוער 'דרור' בברזיל. הדבר גרר מתח מידי ביחסים בין הנהגת התנועה בברזיל לבין השליחים והגורמים ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בישראל שהיו מופקדים על הקשר השוטף עמם. המתח הזה התפתח לכלל עימות כוחני עקב המחלוקת באשר ליערו של הגרעין השביעי של התנועה, שמנה שלושים ואחד חברים, וזאת לאחר שכבר התגוררו בברור-חיל כ-200 מחברי תנועת 'דרור' מברזיל. ביוני 1955 הוחלט ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' שברור-חיל גדול דיו, ושלהבא יופנו גרעיני 'דרור' המגיעים ארצה לקיבוצים אחרים – לקיבוצים קטנים שהיו זקוקים לתוספת כוח אדם או לייסודם של קיבוצים חדשים. כמו כן נקבע כי הגרעין השביעי ייקלט בקיבוץ חצרים, סמוך לבאר-שבע, שנמנה כיום עם

81 יורעאלי אל ר' פילר, שליחת 'איחוד הנוער החלוצי' בארגנטינה, 13 באוקטובר 1955, א"ט, 7/197/2. ראו גם למשל את החשיבות שנהג טבנקין לייחס לפעילות שליחי 'הקיבוץ המאוחד' בתנועת 'החלוץ': 'טבנקין, 'שליחותנו ותפקידיה' (דברים בכינוס פעילים של הקיבוץ המאוחד בשפיים, ספטמבר 1943), הנ"ל, דברים, ג, תל-אביב 1974, עמ' 313-330.

82 צמיר (לעיל, הערה 65).

83 'A Juventude Israelita em Festa', *Brasil - Israel*, 51-52 (1955). כתב-העת התעלם עד אז כמעט לחלוטין מתנועות הנוער החלוציות, אף שהרבה לכתוב על הנעשה בישראל.

הקיבוצים המבוססים והעשירים בתנועה הקיבוצית.⁸⁴ ואולם בניגוד להחלטה המפורשת של התנועה הכריזו חברי הגרעין השביעי, בשיתוף עם הנהגת 'דרור' בברזיל וחברי ברור-חיל, על רצונם להיקלט אך ורק ב'קיבוץ הברזילאי'. בגיבוי מלא של הנהגת תנועת 'דרור' הודיעו חברי הגרעין – שהיו למעשה ראשי התנועה באותה עת – לגופים השונים בישראל כי עבורם ברור-חיל הוא ביתם העתידי. הם נימקו את עמדתם בהכרח שיימצא בישראל בסיס איתן שישמש ככוח רב עֶצְמָה המקרין מאורו על יהדות ברזיל, והרואה עצמו מופקד על טיפוח הקשר התמידי עמה ומחויב לכך, ושבר בכך יהיה מקור להתפארות ולגאווה עבור הציונים מקרב היהדות המקומית. הם הוסיפו כי ביסוסו ופיתוחו של המשק התנועתי הברזילאי בארץ חיוניים להרחבתה ולהעמקתה של פעילות תנועת 'דרור' בברזיל.⁸⁵ החלטתם עוררה תרעומת קשה מצדו של מרדכי ניישטט, חבר קיבוץ עין-גב שבא לסאו פאולו בינואר 1956 כשליח הישראלי הראשון של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' לתנועת 'דרור' הברזילאית. ניישטט, שניחן בכושר אינטלקטואלי ובמטען תרבותי עברי רב ערך שחסר מאוד ב'דרור', השכיל לנווט את התנועה להפנות חלק ניכר מפעילותה החינוכית להדרכה שיטתית של שכבות גיל הנערים והנוער על חשבון ההתמקדות בגיוס עוד ועוד צעירים ובוגרים שיופנו לחוות ההכשרה לקראת עלייתם לישראל. ואולם במחלוקת בנוגע ליעדו של הגרעין השביעי, שנקלע אליה שלא בטובתו, נקט ניישטט עמדה חפה מאמפתיה לרגישויות התרבותיות, החברתיות והאישיות של חברי 'דרור', וכתוצאה מכך נוצר אי אמון חריף כלפיו מצד הנהגת 'דרור' בברזיל. במכתב נזעם ששיגר למחלקת הו"ל ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הוא סיפר כי לפני שהתקבלה ההחלטה בוועידת 'דרור' מסר במפורש להנהגתה על המדיניות שנקבעה בארץ, ושלפיה הגרעין השביעי מיועד לקיבוץ חצרים. ניישטט הבהיר כי מאחר שהתנועה המקומית אינה רגילה לפעול עם שליחים מישראל, ומכיוון שחברי הנהגתה מבוגרים יחסית, הם נוטים להגביל את תחומי תפקודו של השליח ולא תמיד להתחשב בדעתו. לדבריו הם לא ראו בו דמות בכירה וייצוגית, אלא מעין נספח לענייני תרבות או ציונות ותו לא. במרי לבו העיר כי בהדרגה צבר 'נסיון איך להתנהג עם הבחורים הטובים האלה, אשר סובלים ממנטליות של "כבוד עצמי" ושל בטלנות תורשתית...'⁸⁶ במקביל דיווח ניישטט למחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות כי 'החומר האנושי' שפגש ב'דרור' הוא מצוין. יש נכונות חלוצית וקשר בל ינותק לתנועה. ההזדהות הנפשית עם ברור-חיל מעוררת התפעלות. יש שאיפה להתעמקות רעיונית בכל השטחים'. לעומת זאת הביע ניישטט את אכזבתו מהיעדר הדיבור בעברית בסניפי התנועה: 'החינוך לעברית הוא רק תיאורטי, אם מותר לומר כך'. הוא גם לא נמנע מלהצביע על המאפיין הארגוני המוכר: 'כמובן שהדרור שגדל בברזיל אינו יכול להשתחרר מהמנטליות של תושבי הארץ הזאת: חוסר הקפדה רצופה על דיוק וסדר וכיוצא באלה'. יותר מכול ניישטט הוטרד מן החיבה היתרה לעיסוק

84 מ' ויינר, מנהל ועדת כוח אדם ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', אל הנהגת 'איחוד הנוער החלוצי', 7 ביוני 1955, אי"ט, 7/180/9; החלטות ההנהגה העליונה של 'איחוד הנוער החלוצי', 20 ביוני 1955, שם.

85 'ערעור על החלטת ההנהגה בקשר לגרעין ה-7', הוועידה הארצית השנייה של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בברזיל אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 27 בפברואר 1956, אי"ט, 7/180/9.

86 ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 6 במרס 1956, אי"ט, 7/197/1; ניישטט אל ח' חרס, מנהל מחלקת חו"ל ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 11 באפריל 1956, שם, 7/197/2; ניישטט אל חרס, 26 באוקטובר 1956, שם.

בהגות מרקסיסטית ובסוציאליזם הכיין-לאומי במקום להתעמק בתולדות ההסתדרות ובמציאות הסוציאליסטית בישראל.⁸⁷

ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים' ניתן גיבוי מלא להשקפתו של ניישטט. מנהל מחלקת חו"ל בתנועה, חיים חרס מקיבוץ דורות, קבע כי מבחינת כוח האדם העומד לרשות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' אין כל הצדקה להעביר חברים נוספים לברור-חיל. הדבר הובהר לבכירי הקיבוץ ולראשי תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בארץ, טען, והם נדרשו לדאוג שמסר ברוח זו יועבר לברזיל. ברס חרס הודה כי ייתכן שחברי ברור-חיל בוחשים מאחורי הקלעים ומנסים בפועל לטרפד את החלטת מוסדות התנועה הקיבוצית ותנועת הנוער בארץ. ישראל ביטמן, חבר קיבוץ יפעת והשליח הבכיר של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בדרום אמריקה, שישב בכאונס איירס, התבקש להעביר מסר בנימה דומה לחברי 'דרור' בברזיל.⁸⁸ אבל חברי 'דרור' בברזיל מיאנו להתרשם. ראשי התנועה בסאו פאולו, אברהם שיינפלד, שהיה לימים מנהל האגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, וצבי חזן, שהיה לימים ראש המועצה האזורית שער הנגב, עמדו על דעתם שעקב קשרי החברות השוררים בין אנשי הגרעין השישי, שעלו זה מקרוב ארצה, לבין אנשי הגרעין השביעי, שמתעתדים לעלות בשנה הבאה, אין כל אפשרות לשגרם לקיבוצים שונים. הם דבקו בעמדה המוצהרת של ברור-חיל, שנחוץ לרכוז את כל גרעיני תנועת 'דרור' מברזיל בנקודת יישוב אחת בלבד 'ככוח החלוץ של הגלות' הברזילאית בישראל. בפנייתם להנהגת התנועה בארץ הודגש כי הקהילה היהודית בברזיל נמצאת בשלבי הטמעה ראשונים של הרעיון שברור-חיל משמש 'כסמלו וביטויו' הקיבוציים והחלוציים של הציבור היהודי הברזילאי במדינת ישראל. לכן, נימקו, אין לערער אמת זו בקרב הקהילה או לעורר אצלה פקפוק בתקפות הגישה האמורה, שגם ממריצה את ארגונה של עליית נוער בוגר, משפחות ונוער מתבגר (במסגרת עליית הנוער).⁸⁹

הניסיונות של כל צד לאלץ את הצד האחר לסגת מעמדתו נמשכו כחודשים הבאים. בהדרגה גם הוקצנה הרטוריקה שליוותה את המחלוקת. חרס, שביטא את עמדת מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בנושא, ראה במאבק בנוגע לגרעין השביעי הברזילאי צומת רב חשיבות, שהתנהלות בו תקבע 'אם יש לנו תנועה עולמית או מין קונפדרציה' שבמסגרתה כל ארץ עושה דין וחשבון לעצמה וקובעת עובדות בלי לקיים את החלטות המוסדות המרכזיים של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'.⁹⁰ דפוס התנהלות מעין זה עלול היה לפעפע לתחומי פעילות אחרים של 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' ולערער את יסודותיה של הצעירה מבין התנועות הקיבוציות, עקב הפגיעה החמורה בתקפות החלטות מוסדותיה. החמרת היחסים בין הצדדים התבטאה בתלונות הדדיות של חרס בישראל ושל ניישטט בסאו פאולו על שמכתבים – ובכללם המכתב מה-25 במאי שצוטט לעיל – שבהם שטחו את עמדותיהם וביקשו איש מרעהו מידע עובדתי כדי להיערך לקראת ההכרעה בוויכוח, לא

87 ניישטט אל ב' בנשלום, מנהל המחלקה לנוער וחלוץ בסוכנות היהודית, 11 במרס 1956, אי"ט, 7/197/2.

88 חרס אל ניישטט, 5 באפריל 1956, אי"ט, 7/197/2; חרס אל ביטמן, 15 באפריל 1956, שם

89 שיינפלד, מזכיר ראשי, וחזן, מזכיר החלוציות, ההנהגה הארצית של 'איחוד הנוער החלוצי' בברזיל, אל ההנהגה העליונה של 'איחוד הנוער החלוצי' בישראל, 20 באפריל 1956, אי"ט, 7/180/9.

90 חרס אל ניישטט, 25 במאי 1956, אי"ט, 7/197/2; חרס אל ביטמן, 13 ביוני 1956, שם.

הגיעו משום מה לכתובתם וחלק מהעתקיהם אף נעלמו.⁹¹ ככל הידוע פעילים מטעם ברור-חיל בישראל ומטעם 'דרור' בסאו פאולו דאגו בדרכים לא כשרות שכך יאונה להתכתבות הנזכרת. ההכרעה בסוגיה הועברה לדיוני המועצה השלישית של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' בארץ. לקראת הכינוס פורסם ב-14 ביולי מאמר פרוגרמטי של צמיר כביטאון התנועה, 'קונטרס', ובו הציג את מאפייני התפתחותה של תנועת 'דרור' בברזיל. צמיר פסק כי המטרות של הנוער היהודי הברזילאי היו להתעשר וללמוד. עקב תנאי החיים ששררו בדרום אמריקה באותה עת, הוא תיאר את שתי המטרות הללו כ'אויבים בלב ובנפש של ההגשמה החלוצית'. לעומתן העמיד את שיתוף הפעולה המתמשך בין פעילי תנועת 'דרור' לבין המשק התנועתי שנוצר בברור-חיל, שעל בסיסו התגבשו 'תנועה בריאה ומשק תנועתי נאמן', ושכזכותם הפכה 'דרור' לתנועת הנוער החזקה, המאורגנת, המגשימה והמגובשת ביותר בברזיל.⁹² מובן שערעור אחד משני היסודות הללו, באמצעות הפניית הגרעין השביעי לקיבוץ אחר, משמעותו חתירה תחת התשתית המאפשרת את התעצמותה של תנועת הנוער בברזיל ואת נאמנותו של ברור-חיל ל'איחוד הקבוצות והקיבוצים' בישראל. חברי ברור-חיל צירפו לאמירות האידאולוגיות הנאות איום כפול: הגרעין השביעי יגיע בכל מקרה לברור-חיל, בלי קשר למה שיוחלט בהנהגת תנועת הנוער בארץ ובמוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים'; וחברי ברור-חיל שהיו פעילים מרכזיים ב'איחוד הנוער החלוצי' יפרשו מפעילותם. בנסיבות הללו נאלצו מסגרת האם התנועית ומסגרת האם הקיבוצית לקבל את דין המאויים שהוכתבו מכוח הדבקות ב'ארץ האם'. היה זה בבחינת 'כניעה להכרח מתוך ויתור מצפוני', כהגדרתו המאולצת והכנה של חרס. ניסיונם של חברי חצרים לערער על רוע הגזרה מנקודת מבטם הוביל רק לדחיית ההכרעה בחודש נוסף. המועצה העליונה הרביעית של תנועת 'איחוד הנוער החלוצי' החליטה ב-19 בספטמבר 1956, כי 'הגרעין השביעי מברזיל ישלים את ברור-חיל וזאת תוספת סופית למשק'. החלטה דומה התקבלה שלוש שנים קודם לכן, במועצה הראשונה של התנועה, כאשר לגרעין השישי.⁹³

בלית ברירה ניאווו מוסדות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' וראשי תנועת הנוער, שכעת כבר נקראה 'איחוד הבונים', להשלים ולקבל את הדרישה הברזילאית המשותפת משני עברי האוקיינוס. בזעפו הטיח חרס 'שברור-חיל וראשיה הוציאו לעצמם שם רע, אשר עוד שנים רבות יתנקם בהם ובתנועה כולה, דבר אשר מפיל בצורה קשה על המעמד החשוב והחזק אשר יצרו להם על ידי יכולת עבודתם ויצירותיהם היפות בארץ ובברזיל'.⁹⁴ ניישטט הילך אף הוא אימים, גרס כי המדובר 'כמאבק על גורל תנועתנו הקיבוצית עצמה', וחזה בלהט שאם 'ייכנעו' בעניין זה, 'יבוא יום שמשקים חלשים, צעירים כוותיקים, יאמרו נואש מאיחוד הקבוצות והקיבוצים כתנועה המסוגלת להצילם מהתפוררות. אם קורה ומישהו שוכח את הגבול הציבורי של מאבק תנועתי-ארגוני זה או אחר – אז האיחוד כתנועה לא

91 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2; ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 באוגוסט 1956, שם.

92 צמיר (לעיל, הערה 65).

93 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2; 'החלטות המועצה העליונה השלישית והרביעית של איחוד הנוער החלוצי', 28 בינואר 1957, אי"ט, 7/180/11.

94 חרס אל ניישטט, 6 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2.

יכול לשכוח'.⁹⁵ מתברר כי ההשלמה לוותה בכעס רב ובהבעת חשש לקיומה של המסגרת הקיבוצית הכללית. אולם היא הושתתה גם על ההכרה בחיוניות הרבה שמפגינה תנועת 'דרור' מברזיל, כעת על שני חלקיה – הברזילאי והישראלי.⁹⁶

בטווח הארוך הסתבר כי שיקול הדעת שהנחה את חברי 'דרור' ואת חברי ברור-חיל להתעקש על הגרעין השביעי היה נכון, ומספר חבריו שנותרו בקיבוץ גם ברבות השנים גדול בהרבה, ביחס לגודל הגרעין, משיעור הנשארים מן הגרעינים שקדמו לו.⁹⁷ הצטרפותם לקיבוץ והישארותם בו לאורך השנים הבטיחו את קיבוע דימויו של ברור-חיל כ'קיבוץ הברזילאי' הן בתודעת הקהילה היהודית בברזיל, הן בתודעת מקבלי ההחלטות ב'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הן בתודעת חברי ברור-חיל והן בדעת הקהל הישראלית. זוהות התנועתית המובלטת של הקיבוץ ומתן עדיפות לזיקה אל בוגרי תנועות הנוער בברזיל על פני שיקולים כלכליים וסדרי עדיפויות חברתיים ואחרים, כרסמו לעתים ככושר תפקודו של ברור-חיל במישור הכלכלי ופגמו ביכולת חבריו לצלוח משברים מזדמנים. ואולם באמצעות הלכידות שנגזרה מ'ארץ האם' המשותפת, ששימשה מבחינה תודעתית וסמלית כעין כתובת משפחתית מוגדרת, חודדה זהותו הייחודית של המקום והוקנתה לחבריו תחושת גאווה 'ברזילאית' שליוותה אותם לאורך שנים, בין שנותרו בסופו של דבר חברים בקיבוץ ובין שמסלול חייהם הוביל אותם אל דרכים אחרות.

ז. סיכום

המתח בין החלום האידיאליסטי הנשגב והרומנטי ליצירת הווי ורפואי חיים ראויים וצודקים לבין המציאות הכפרית הדלה וקשת היום באזור ספר, היה חלק בלתי נפרד מההליך הגשמת הציונות, ובלט לעין כל מי שביקר בברור-חיל בשנות החמישים. עם זאת היכולת האישית והקבוצתית של חברי תנועת 'דרור' מברזיל להיאבק עם אתגרי השעה ולצלוח את המהמורות שארכו להם בדרכם, הייתה תלויה ומותנית בראש ובראשונה במטען התרבותי ובמזג החברתי תוצרי 'ארץ האם' שהביאו עמם, ושליכדו אותם למסגרת חיים אחת בברור-חיל. את הדילמה האנושית שעמדה לפניהם ערב העלייה לישראל תמצת פרלוב, בהתייחסו לרעייתו לעתיד מירה, ש'החליטה לעזוב חיים אלה של בטלה מתוקה [בברזיל] למען עתיד קשה ובלתי ידוע, הרחק מכאן, בארץ הנמצאת בראשית צעדיה'.⁹⁸ בשנות החמישים עלו לישראל כ-470 חברי תנועת 'דרור', וכ-300 מהם נקלטו בברור-חיל. הם היו חלק נכבד מן ההגירה היהודית מברזיל לישראל בתקופה זו.⁹⁹

95 ניישטט אל מזכירות 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', 19 באוגוסט 1956, אי"ט, 7/197/2.

96 א' ויס אל ניישטט, 21 בפברואר 1957, אי"ט, 7/312/7.

97 רזונהק (לעיל, הערה 51), עמ' 72.

98 פרלוב, יומן, פרק 6, 1983.

99 רזונהק (לעיל, הערה 51), עמ' 72; בסנזי-פינסקי (לעיל, הערה 47), עמ' 88. קיים פער מהותי בין נתוני גופים שונים על היקף העלייה מברזיל בתקופה הנדונה. בעוד שעל פי קיטרון, שנסמך על נתוני הסוכנות היהודית, עלו מברזיל ממאי 1948 עד דצמבר 1961 כ-1,600 נפשות, הרי לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עלו משנת 1948 עד 1960 כ-1,060 יהודים מברזיל. ראו: קיטרון (לעיל, הערה 5), עמ' 241; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 57, ירושלים 2006, עמ' 238-239.

ילדי קיבוץ
ברור-חיל,
שנות החמישים
(באדיבות ארכיון
ברור-חיל)

בשנת 1952, במלאות שנתיים להופעת הירחון 'ברזיל-ישראל', כתב-העת הבולט של הקהילה היהודית, פורסמו בו מכתבי ברכה מאת כמה משרי ממשלת ישראל. התרומותם והתחממותם ההדרגתית של היחסים הדיפלומטיים בין המדינות, בלי תלות באינטרס מידי וקונקרטי מסוים שלפחות לאחת מהן היה צורך בהשגתו, הניחו מסד פורה לעלייתם ארצה של חלק מבוגרי תנועות הנוער הציוניות באורח הרמוני. גישה עקרונית זו, בלויית הדימוי שביקשה ישראל הצעירה לטפח ברחבי תבל באשר לזהותה כמדינה השואפת להשתתף בתהליכי הקרמה והמודרניזציה בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, ניכרו בדברי הברכה שכתב לירחון יוסף בורג, חבר מפלגת 'הפועל המזרחי' ושר הבריאות, שביקר בברזיל בשנת 1951:

הגם שברזיל בעלת מסורת מדינית רבתי היא, הרי בכל זאת תפקידיה בכניין ארצה נושאים בהרכה אופי 'חלוצי', כלומר שרק על ידי התמסרות כל הכוחות למפעל הקונסטרוקטיבי ליבוש ביצות ולבעור הבערות, לגירוש המחלות ובמיוחד הטרופיות, מקדמים את ישוב הארץ. בתפקיד זה שאני כיניתי אותו בשמו העברי 'חלוציות' יש משהו משותף בין מדינת ברזיל לבין מדינת ישראל, והיהודים הגרים בארץ ברזיל יכולים למלא תפקיד חשוב בקשר בין שתי הארצות, לשם החלפת ידיעות ונסיונות.¹⁰⁰

מכאן נטל ככל הנראה שרת – שגם הוא פרסם מכתב ברכה באותו גיליון – את השוואתו בין ברזיל לישראל שהובאה בפתח המאמר. בסמיכות זמנים כתב יושב ראש הכנסת שפרינצק אל יוסף פרלמוטר מקיבוץ מפלסים שחבריו היו בעיקר יוצאי ארגנטינה, ושעמד ערב נסיעה לשליחות בארגנטינה, כי 'הננו זקוקים שוב למחזור חדש של עלייה חלוצית, לזרם של כוחות צעירים נועזים, אשר יחד עם הצברים שלנו יסתערו על כל הקשיים שבמשימה ההיסטורית [הקמת מדינת ישראל] וירעננו כל כוחות

100 בורג למערכת הירחון ברזיל-ישראל, 6 בפברואר 1952, *Brasil - Israel*, 25 (אפריל 1953).

הפעולה בארץ ובעם'. שפרינצק העריך כי מ'כל הארצות והגלויות שנשארו לעם היהודי לפליטה [...] המקור היחיד כיום שממנו יכול וצריך לפרוץ זרם של עליה חלוצית – היא היהדות הדרום אמריקאית'. שפרינצק ראה בעולים החלוצים מדרום אמריקה מי ש'צריכים לקום ולחדש את ימי העלייה השנייה והשלישית – ללא שאלה וללא תנאים, יבואו, יעמלו ויעלו אל על את דבר גאולת העם'.¹⁰¹ באופן זה כאמור תיאר פסה בעקבות הכינוס בלאפה את הרוח המפעמת בקרב חברי 'דרור' ואת הרצף ההיסטורי שבמסגרתו ראוי להבין את הכרעתם לנטוש את לימודיהם האקדמיים בדרך להגשמתן של שתי משימות – עלייה וקיבוץ.

קביעתו של שרת על האיכות הייחודית של הנוער החלוצי מדרום אמריקה וזו של שפרינצק שהובאה לעיל מצטרפות לסיפור ההיסטורי שנפרש במאמר הנוכחי. על בסיסם אפשר להעריך שלמרות דבקות המחקר ההיסטורי במימרה של בן-גוריון שהוא 'בוש ונכלם' בתנועה הקיבוצית עקב הקליטה הדלה של העלייה הגדולה בה, שאליה מצטרפים כישלוננו להנחיל בכנס שיח' מוניס לתלמידי התיכונים בשנת 1954 את תורת החלוציות, והתמקדות היתר בתופעת ההשמאלה ב'קיבוץ המאוחד' וב'קיבוץ הארצי' – אין בכל אלה למצות את מכלול התובנות הנחוצות כדי לשרטט את תמונת חייו ומקומו של הקיבוץ בחברה הישראלית במהלך העשור הראשון לקיומה של המדינה. אף אם תקפה קביעתו של ההיסטוריון אבי בראלי שעקב השואה התפוגג במידה משמעותית כושר הגיוס החלוצי, ושהקמתה של מדינת ישראל סימנה את 'תחילת סופו של המנוע החלוצי שדחף את הציונות' להישגיה המדיניים והחברתיים, הרי הדחף החלוצי הוסיף לפכות מעט מעט בפאתיה המרוחקים גאוגרפית של ההווה הציונית הנוצרת בישראל. מקור אנרגייה חלוצי זה נוצל במידה מוגבלת בלבד – מסיבות הראויות למחקר נפרד – בין היתר משום שהדגשים המהפכניים והחלוציים בעיצוב פניה של תנועת העבודה נשחקו בהתמדה.¹⁰²

במלאות עשור להקמת מדינת ישראל חדלה עובדת קיומה להיות בבחינת חידוש מעורר קסם והשראה, שתפקד כמגנט פוטנציאלי למשיכת צעירים יהודים מברזיל להגר אליה. הדבר בלט בדיווח שמסר בינואר 1958 איסר בן-צבי, חבר קיבוץ מעלה-החמישה ובעבר מראשי ארגון 'הבריחה' ממזרח אירופה ומזכ"ל ארגון 'הפועל', עם שובו ארצה משליחות בת שנתיים מטעם מפא"י בברזיל. הוא ציין כי השכבות העממיות היהודיות, שהיו המאגר האנושי העיקרי לצעירים יהודים שהצטרפו אל תנועות הנוער בברזיל, הולכות ומצטמקות בהיקפן ככל שמשתפר מצבן הכלכלי. עם זאת הוא העריך כי לא מן הנמנע שבזכות המסורת שכבר השתרשה תשמור התנועה החלוצית על מעמדה בהווה הקהילתית הברזילאית, ויימצאו דרכים סמויות מהעין להוסיף לקיים את חיוניותה.¹⁰³ תקווה ערטילאית זו התבררה ברובה, ובכך למעשה הוחמצה בחלקה שעת כושר חולפת למימוש פוטנציאל עלייתם של רבים מהצעירים שכאמור שפרינצק תלה בהם תקוות ש'חדשו את ימי העלייה השנייה והשלישית'. אלה שבאו בפועל באותו עשור מברזיל וממקומות אחרים, ושהצטרפו להגשמת החזון החלוצי בהתיישבות העובדת, היו ככלות הכול מעטים מכדי לשנות באופן גורף את מגמת השקיעה

101 שפרינצק אל פרלמוטר, כ"א בכסלו תשי"ב (20 בדצמבר 1951), איגרות שפרינצק (לעיל, הערה 24), עמ' 46-47.

102 ראו: א' בראלי, 'הממלכתיות ותנועת העבודה בראשית שנות החמישים: הנחות מבניות', מ' בראון (עורך), אתגר הריבונות: יצירה והגות בעשור הראשון למדינה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 37-39.

103 פרוטוקול ישיבת מזכירות האיחוד העולמי (מסגרת הגג העולמית של מפא"י), 7 בינואר 1958, אמ"ע, 18-1958-24-2.

בפסימיות תרבותית ובמעין חידלון תודעתי-ערכי – שקיעה שנחקה בהיסטוריוגרפיה, שלא כדין לשיטתי, כמגלמת במלואה את ההווה שרווחה בחברה הקיבוצית בתקופה הנדונה.

נראה שהעיסוק בפרשה ההיסטורית שנבחנה במאמר הנוכחי – והמצויה בשולי הדיון בעלייה הגדולה בשנות החמישים – מלמד כי גם כאשר נמצא להערכת בכירים בצמרת הפוליטית של תנועת העבודה מאגר אנושי חלוצי שאפשר היה לפתחו ולהרחיבו במידה בלתי זמינה בנסיבות התקופה, ובאופן מובהק וישיר לתועלת הגשמת השקפת עולמם של חסידי הקיבוץ ותנועת העבודה, נעשה הדבר רק בצנעה. פער מהותי התקיים בין הידיעה וההכנה העקרונית לכין היכולת הממשית להפיק את המיטב מן הפוטנציאל המבטיח שהיה טמון בעלייה החלוצית מדרום אמריקה ככלל ומברזיל בפרט. נדמה כי פער זה, שהוצג בחלקו בדיוני, מרמז שנדרשת 'תר זהירות, פחות יהירות ורוב צניעות אינטלקטואלית' מאלה שהשתגרו במחקר האקדמי במקומותינו בתיאור ובניתוח של המאוויים הכמוסים, של ההתבטאויות בפורומים מתועדים ושל הצעדים המעשיים שבוצעו בתחום העלייה מארצות שונות בשנות החמישים.

את דפוסי החשיבה הללו במדויק ביקש צמיר שינקטו כאשר בוחנים את הגשר ההולך ונבנה בין קהילות יהודיות בגלות – בברזיל במקרה הקונקרטי – לבין ישראל. הוא הבהיר שבאמצעות גשר זה ועל בסיס הדפוסים הללו ייווצר 'הרזובואר הגדול, שממנו תשאב המדינה את כוחותיה'. צמיר, 'נביא' מהפכת 'דרור' בשנות החמישים ומזכיר הפנים של תנועת 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' באותה שעה, העלה את תביעתו בסימפוזיון על ישראל ויהדות התפוצות בצפון אמריקה ובדרומה שהתקיים באוניברסיטה העברית בירושלים בראשית מאי 1967, בעת שהמלחמה המתדרפקת טרם נראתה באופן¹⁰⁴.

כעבור שנתיים, במאי 1969, שש-עשרה שנה לאחר ביקורו של שרת בברזיל, סייר בה בן-גוריון, שהיה אז בן שמונים ושתיים. ברזיל הייתה אחת התחנות במסעו המקיף האחרון לחו"ל של 'האב המייסד'. כדרכם של מעגלי חיים הנפתחים ונסגרים, השלים באותם הימים מזכירה לשעבר של תנועת 'דרור' בברזיל, פרלוב, את סרטו התיעודי-עלילתי על בן-גוריון ובהשתתפותו, '6:42'. בן-גוריון נהג להתנצל בתחילת הנאומים שנשא במהלך שהייתו בריו דה ז'ניירו ובסאו פאולו על שלא הבין את הדברים שנאמרו לפני שהגיע תורו לדבר, כי הם בדרך כלל נאמרו בפורטוגזית, וציין שאפילו יהודי אינו יכול להבין את לשונות כל העמים. בן-גוריון, שהגה חיבה יתרה ללימוד שלל שפות, מעולם לא למד פורטוגזית. בנאום שנשא באספת עם שהתקיימה במועדון 'הבראיקה' בריו דה ז'ניירו ב-19 במאי, אמר בן-גוריון – ברוח דומה לזו שהתבטא בה צמיר שנתיים קודם לכן – כי שלמותו של העם היהודי תלויה בקשרים האינטימיים שיקיימו קהילות יהודיות בתפוצות עם ישראל. סוציולוג אחד שאל, סיפר בן-גוריון למאזיניו, אם מדענים דגולים כמו אלברט איינשטיין למשל יהיו מוכנים לעלות לישראל, או שמא יעדיפו את אמריקה, את אנגליה או את צרפת. ובן-גוריון השיב: 'ישנם הרוצים לקבל וליהנות, וישנם הרוצים ליצור ולתת'.¹⁰⁵ בדבריו קלע בן-גוריון במדויק לבחירה האישית ולהכרעה התנועתית של חברי 'דרור' בברזיל בשנות החמישים.

104 'ישראל לקראת תפקידיה בתפוצות', כנס שנערך באוניברסיטה העברית בירושלים ב-2 במאי 1967, בתפוצות הגולה, ט, 4 [43] (חורף 1968), עמ' 81.

105 'דבריו של ח"כ דוד בן-גוריון בעת בקורו בברזיל', 18-25 במאי 1969, אב"ג, חטיבת נאומים ומאמרים.